

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
PEDAGOGICKÁ FAKULTA
KATEDRA VÝTVARNÉ VÝCHOVY

**OKRUH POZDNE ROMÁNSKÝCH STAVEB V POSÁZAVÍ
(TÝNEC NAD SÁZAVOU A POŘÍČÍ NAD SÁZAVOU)**

DIPLOMOVÁ PRÁCE

ANDREA KOUKLÍKOVÁ

VEDOUCÍ PRÁCE: PhDr. VIKTOR KUBÍK, Ph.D.

ČESKÉ BUDĚJOVICE 2009

**LATE ROMANIC HERITAGE SIGHTS SITUATED IN POSÁZAVÍ (IN
TÝNEC NAD SÁZAVOU AND POŘÍČÍ NAD SÁZAVOU)**

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma „Okruh pozdně románských staveb v Posázaví (Týnec nad Sázavou a Poříčí nad Sázavou)“ vypracovala samostatně a použila pouze literatury, kterou uvádím v seznamu použité literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 SB. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v úpravě vzniklé vypuštěním vyznačených částí (obrazové přílohy), archivovaných Pedagogickou fakultou, ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

23. dubna 2009 V Českých Budějovicích

.....

Andrea Kouklíková

Poděkování:

Ráda bych poděkovala vedoucímu mé práce panu PhDr. Viktoru Kubíkovi Ph.D. za trpělivost a pevné vedení, dále panu kostelníkovi Vladislavu Marešovi, paní kastelánce Adrianě Bursové a Mgr. Michalu Sejkovi za jejich ochotu a cenné informace, paní knihovnici Šobíškové, Pražskému arcibiskupství za možnost fotografování v kostelech, zaměstnancům týneckého muzea za materiály a v neposlední řadě celé mé rodině za trpělivost, shovívavost a pomoc. Děkuji.

Andrea Kouklíková

ANOTACE

Cílem diplomové práce na téma „Okruh pozdně románských staveb v Posázaví (Týnec nad Sázavou a Poříčí nad Sázavou)“ bylo shrnout literaturu k tématu, popsat jednotlivé stavby a zařadit je do architektonického vývoje v českých zemích.

V první části práce shrnuje literaturu k danému tématu, ve druhé monograficky popisuje každou stavbu – kostel sv. Havla v Poříčí nad Sázavou, kostel sv. Petra v Poříčí nad Sázavou, rotundu sv. Václav v Týnci nad Sázavou a zaniklý románský hrad tamtéž. Práce si všímá stavu jejich zachování, popisuje stavební úpravy a inventář a chronologicky a typologicky zařazuje stavby do vývojového kontextu pozdně románské architektury v Čechách. Vše je doloženo obrazovou přílohou, která tvoří poslední část diplomové práce.

ANNOTATION

The main objective of this Diploma thesis covering the topic “Late Romanic heritage sights situated in Posázaví/ in Týnec nad Sázavou and Poříčí nad Sázavou), was to sum up the literature touching those sights, to describe the historical buildings and to link them with the whole architectonic development in ancient Bohemia.

In its first part, the Diploma thesis concludes the literature used for my descriptions, in the second part it describes selected buildings – chapel of St. Havel in Poříčí nad Sázavou, chapel of St. Petr in Poříčí nad Sázavou, rotunda of St. Václav in Týnec nad Sázavou and extinct Romanic church located in the same city. The thesis also touches building's conditions, describes their reconstructions, inventory and ranks them chronologically into the context of ancient Romanic architecture in our country. Finally all my descriptions are also supported by the visual attachment, which is the last part of my work.

1. OBSAH:

2. ÚVOD	7
2.1. Obsahové vymezení tématu	7
2.2. Geografické a historické vymezení tématu	7
2.3. Umělecko – historický přehled	10
3. SHRNUÍ A ZHODNOCENÍ LITERATURY K TÉMATU	15
3.1. Literatura k problematice Týnce nad Sázavou	15
3.2. Literatura k problematice Poříčí nad Sázavou	19
4. MONOGRAFIE STAVEB	23
4.1. Stručná historie Poříčí nad Sázavou	23
4.2. Kostel sv. Petra	25
4.3. Kostel sv. Havla	38
4.4. Stručná historie Týnce nad Sázavou	52
4.5. Vývoj týneckého hradu	56
4.6. Kostel sv. Václava a věž	63
5. ZÁVĚR	66
6. OBRAZOVÁ PŘÍLOHA	70
7. LITERATURA A PRAMENY	71

2. ÚVOD

2.1. Obsahové vymezení tématu

Ve své diplomové práci se budu zabývat třemi románskými stavbami v dolním Posázaví – kostelem sv. Petra a kostelem sv. Havla v Poříčí nad Sázavou a rotundou sv. Václava s dnes již neexistujícím přilehlým hradem v Týnci nad Sázavou.

Diplomová práce shrnuje a hodnotí literaturu k tématu. Dále monograficky popisuje každý typ stavby - stav jeho zachování, typologicky a chronologicky jej řadí do vývojového kontextu pozdně románské architektury v Čechách. Práce shromažďuje informace o současném stavu památek a srovnává je s poznatky o předešlém vybavení a podobě staveb. Vše je doloženo fotografickou a obrazovou přílohou. Přestože jsou tyto stavby významné nejen pro zdejší region, nebyla o nich dosud vydána žádná monografie. V tom vidím přínos mé práce.

2.2. Geografické a historické vymezení tématu

Týnec nad Sázavou i Poříčí nad Sázavou se nacházejí v dolním Posázaví asi 30 kilometrů jižně od Prahy [obr. 1]. Tato oblast byla díky nepříznivým přírodním podmínkám trvale osídlena poměrně pozdě. Největší překážkou byla řeka Sázava se svými meandry a strmými břehy, dále také husté lesy a poměrně vysoká nadmořská výška pohybující se od 300 do 500 metrů nad mořem.¹

Vůbec první pozůstatky po lidském osídlení se našly v nivách u řeky Vltavy a pochází z pozdní doby kamenné – tedy asi z první poloviny 3. tisíciletí před Kristem.² Lid chámské kultury si zde založil sídliště, dnes zvané Malé kolo u Křepenic. Území kolem řeky Sázavy bylo osídleno zřejmě až v době bronzové v 18. – 16. století před Kristem – svědčí o tom nálezy dvou náramků únětické kultury z Poříčí nad Sázavou.³ To jsou ale jen fragmenty, které dokazují řídké osídlení tohoto kraje. Daleko více nálezů pochází ze starší doby železné, z halštatského období. Z této doby byla v Týnci nad Sázavou nalezena sídlištní vrstva a nedaleko Týnce, v Netvořicích, i keramika.⁴

¹ Hájek, J. / Jiříčko P.: Nástin sídelního vývoje Benešovského okresu, SVPP 17, Benešov 1976, str. 41-76

² Petrůň, J. a kol.: Benešovsko, Podblanicko, Praha 1985, str. 68

³ tamtéž, str. 69

⁴ tamtéž a detailněji viz Filip, J.: Keltská civilizace a její dědictví, Praha 1995

Keltové s laténskou kulturou, která se vyznačuje pohřebišti se silnou vojenskou složkou, přicházejí do středních Čech ve 4. století před Kristem.⁵ Ve 2. století před Kristem se u nich projevuje snaha proniknout do jižních Čech, a tedy i překročit řeku Sázavu.⁶ Důvodem byly suroviny – v jižních Čechách hledali zlato a patrně i tuhu. V této době nejspíše vzniká velké oppidum v Hrazanech u Sedlčan⁷, jehož rozloha byla 40 ha.⁸ V době stěhování národů byl kraj zřejmě opuštěn – archeologické nálezy chybí.⁹

Slované do Posázaví zavítali s největší pravděpodobností až v 8. století, zdejší nepřliš úrodná půda je nelákala.¹⁰ První osady založili u řeky Sázavy – konkrétně slovanské osídlení dokládají žárové hroby z Čerčan.¹¹ Z 8. – 9. století pochází i pohřebiště nalezené v Brodcích, což je část Týnce nad Sázavou.¹² K prvním osadám přibývaly další, což vedlo ke vzniku sídlištních komor. Ty se formovaly kolem dvou významných hradišť – Lštění a Nalžovického Podhájí.¹³

Lštění je nejstarším písemně doloženým hradištěm v tomto kraji, zmiňované Kosmovou kronikou k roku 1055.¹⁴ Lštění bylo mocné krajové středisko, které nechali vybudovat zřejmě Přemyslovci počátkem 10. století, kdy byl středočeský prostor mocensky reorganizován.¹⁵ Jak píše J. Sláma: „Tehdy totiž k již existujícím významným hradištím ve středu země (tj. ku Praze a Levému Hradci) přibyla celá řada dalších.“¹⁶ Ta byla budována na hranicích středočeské sídelní oikumeny. Kolem Prahy tak vznikla síť pěti hradišť - Tetín, Libušín, asi Mělník, Stará Boleslav, Lštění a Nalžovické Podhájí [obr. 2].¹⁷

⁵ Filip, J.: Keltská civilizace a její dědictví, Praha 1995, str. 70-129

⁶ Filip 1995, str. 70-129

⁷ více viz Jansová, L.: Hrazany, keltské oppidum na Sedlčansku, Praha 1965 či Čtverák, V. (ed.): Encyklopedie hradišť v Čechách, Praha 2003, str. 97-103

⁸ Filip 1995, str. 70-129

⁹ Petrání 1985, str. 70

¹⁰ Sláma, J.: K historické problematice raně středověkého osídlení Benešovska a Sedlčanska, SVPP 17, Benešov 1976, str. 27-34

¹¹ Petrání 1985, str. 70

¹² Hájek / Jiříčko 1976, str. 41-76, podrobněji o tomto nálezu píše Tywoniak, J.: Objev kostrového pohřebiště v Brodcích, SVPP 1959, str. 118-119

¹³ Sláma 1976, str. 27-34

¹⁴ Petrání 1985, str. 70

¹⁵ Turek, R.: Čechy na úsvitě dějin, Praha 2000, str. 52

¹⁶ Sláma 1976, str. 29

¹⁷ tamtéž, podrobněji k hradišti ke Lštění Štolle, M.: Záchraný výzkum na slovanském hradišti ve Lštění, AR 28, 1976, str. 320-323, k hradišti v Nalžovickém Podhájí Horáková-Jansová, L.: Slovanské hradiště u Nalžovic v Čechách, AR 3, 1951, str. 202-205 či Čtverák, V. (ed.): Encyklopedie hradišť v Čechách, Praha 2003, str. 211-213

Lštění mělo hlavně strategickou funkci, v Kosmově kronice je zmiňováno jako „castrum munitissimum Lescen“¹⁸, pro osídlení nebylo vhodné a to hlavně díky svažitému, špatně přístupnému terénu.

Hradiště od 11. století postupně ztrácela na významu, který přejímaly hrady. Díky změně správy území zanikla hradiště ve Lštění a v Nalžovickém Podhájí. Území pak bylo spravováno buď z hradu v Týnci nad Sázavou či ze dvorce ve Václavicích.¹⁹ Ve Václavicích stával knížecí dvorec, a i když je o nich první písemná zmínka až ze 13. století, jejich původní jméno Vladislavice nevylučuje časnější vznik.²⁰ Také nálezy denárů Vladislava II. a závěsného pektorálního křížku východoevropského původu nejspíše z 11. či 12. století by tuto domněnku potvrzovaly.²¹ V Týnci nad Sázavou je z této doby doložena rotunda s přilehlým dřevěným panským sídlem.²² Věž a palác byly přistavěny až počátkem 13. století, kdy sem byla patrně přenesena správa kraje.²³

Velký vliv při osidlování kraje mělo vodstvo – většina potoků ústí do Sázavy, lidé tak putovali proti jejich proudu a osidlovali nová území.²⁴ Dalším svědectvím o postupu osidlování je toponomastika, církevní stavby a s nimi spojená patrocinia.²⁵ Nejstarším osídleným územím tohoto kraje jsou komory z poloviny 12. století: Sedlčany – Dublovice – Živohošť, dále Netvořice – Václavice – Týnec – Poříčí – Lštění – Vranov, pak povodí říčky Chotýšanky a území podél staré tzv. linecké cesty, která vedla z Prahy přes Poříčí nad Sázavou, kde překročila řeku, Bystřici, Tožici, Olbramovice, Votice, Chýnov, Jindřichův Hradec, Landštejn a Raabs [obr. 3].²⁶

Cesta se zřejmě větvila – jedna část vedla z Poříčí na Bystřici, Tožici a Olbramovice a druhá překračovala řeku Sázavu v Týnci a dále vedla na Václavice, Chvojen, Nesvačily a Olbramovice, pro což by svědčily kostely přibližně stejného stáří a také terénní nálezy.²⁷

¹⁸ Turek 2000, str. 52

¹⁹ Petráň 1985, str. 71

²⁰ Sláma 1976, str. 27-34,

²¹ tamtéž, více k nálezu enkolpia Turek, R.: Václavické enkolpion, SVPP 5, Benešov 1964, str. 116-120

²² Hejna, A.: Archeologický výzkum v Týnci nad Sázavou v roce 1971, SVPP 13, Benešov 1972, str. 103

²³ tamtéž

²⁴ Hájek / Jíříčko 1976, str. 41-76

²⁵ tamtéž

²⁶ tamtéž

²⁷ tamtéž

Osídlování se ještě více zintenzivnilo, když panovník, který kdysi vlastnil všechnu neosídlenou půdu, ji začal přerozdělovat příslušníkům své bojové družiny, čímž dal postupně, hlavně od 12. století, vzniknout šlechtě.²⁸ Zdejší kraj pomáhali kolonizovat hlavně šlechtické rody Benešoviců, později zvaných páni z Dubé, Divišoviců, později zvaných Šternberkové, a Janoviců.²⁹ Urychlení kolonizace také pomohly donace – velké územní celky tu vlastnil ostrovský klášter (Blažim, Zaječí, Nahoruby, Všetice, Oušnice, Krňany), břevnovský klášter (Křepeň a Smilovice) a od 13. století i klášter svatojiřský (Dubovice a Solopysky).³⁰

2.3. Umělecko – historický přehled

Obecně lze románský sloh časově řadit od 10. století, v návaznosti na otonskou renesanci, až do století 13., kdy již byl ovlivňován slohem gotickým a kdy vznikl tzv. přechodný styl.³¹ Pro jeho nástup a zvláště pro české prostředí je důležitá i předcházející epocha předrománského umění – karolínské renesance a velkomoravské kultury 9. století a zejména otonské renesance 10. století.³²

Předrománské období, vyznačující se blokovitostí a malou členitostí staveb, u nás prolíná až do přelomu 11. a 12. století.³³ O jasně definovaném a plně rozšířeném románském slohu můžeme mluvit spíše až po roce 1100.³⁴ Západoevropský románský sloh přichází do Čech v 11. století, ale teprve až ve století 13. u nás tento sloh zakoření a vznikají první kontinuálně činné regionální stavební školy.³⁵ Sloh se šíří často ve zhrublých formách. Celý jeho vývoj u nás vrcholí v tzv. „vinecké skupině“ kostelů z první poloviny 13. století, které jsou pojmenované dle kostela sv. Mikuláše ve Vinci u Mladé Boleslavi.³⁶

Charakteristickými prvky románského slohu jsou: horizontální členění stěn (arkády, triforia, okna), kvádřikové zdivo, mohutnost a hmotnost zdí a s tím spojené mohutné stavební články (jako například pilíře či arkády) a malá okna, která neubírala zdem na stabilitě. V síle zdiva

²⁸ Herout, J.: Staletí kolem nás, Praha 2001, str. 29

²⁹ Petrání 1985, str. 72

³⁰ Sláma 1976, str. 27-34

³¹ Mráz, B.: Dějiny výtvarné kultury, Praha 2002, str. 79-89

³² tamtéž

³³ Herout 2001, str. 23

³⁴ tamtéž

³⁵ Merhautová, A. / Třeščík, D.: Románské umění v Čechách a na Moravě, Praha 1984, str. 17

³⁶ Herout 2001, str. 23

také často bývá vedeno schodiště.³⁷ Typickými detaily výzdoby jsou: obloučkový vlys, zubořez (v podřímsí), stylizovaný akantový list, palmeta či pletencový ornament.³⁸

Tato doba je také silně poznamenána šířením křesťanství, které k nám přišlo nejprve ze západu a pak roku 863 cyrilometodějskou misí z východu.³⁹ Křesťanství potřebovalo vhodné prostory pro shromažďování věřících - kostely a kláštery.

První zděné kostely a kláštery byly stavěny v sídlištních aglomeracích či ve dvorcích velmožů. Kostely lze rozdělit na centrální (středové) a podélné – longitudinální.⁴⁰ Mezi velmi oblíbený centrální typ se řadí rotunda, což byl původně na Velké Moravě zobecněný kostel s válcovou lodí a půlválcovým kněžištěm nazývaným apsida.⁴¹ V románské době se u nás dále vyvíjela patrně redukci z velké svatovítské rotundy se čtyřmi apsidami, která stála na Pražském hradě.⁴² Příkladem tohoto typu je i rotunda sv. Václava v Týnci nad Sázavou [obr. 4].⁴³

Podélné kostely se dělí na jednolodní či vícelodní. Na tento typ kostelů měla u nás vliv otonská tradice.⁴⁴ Zpočátku jsou kostely malé, ale po roce 1100, kdy je ve velkém počtu zakládá i šlechta, se zvětšují a v západní části kostela se objevuje tribuna.⁴⁵ Tribuna sloužila pro společensky výše postavené obyvatelstvo, většinou pro vlastníka kostela, který tak vyjadřoval svou nadřazenost.⁴⁶ Přístup k tribuně tvořilo většinou schodiště v síle zdiva, což je pro románský sloh charakteristické.⁴⁷ Příkladem tohoto typu je i kostel sv. Petra v Poříčí nad Sázavou, který má však schodiště k tribuně vedené ve věži.⁴⁸

Vícelodní kostely, obzvláště pak kostely bazilikálního typu, kdy je střední loď vyvýšená a osvětlená okny, která jsou nad pultovými střechami lodí bočních, si velmožové staví jen ojediněle. Tímto ojedinělým příkladem je bazilika v Tismici ze třetí čtvrtiny 12. století, která

³⁷ Mráz 2002, str. 90-91

³⁸ Benešovská, K.: Románská architektura, Praha 2001, str. 49

³⁹ tamtéž, str. 211-217

⁴⁰ Herout 2001, str. 28-29

⁴¹ Benešovská 2001, str. 36-37

⁴² tamtéž

⁴³ Váňová, L.: Románské a gotické umění na Podblanicku, Benešov 1990, str. 6

⁴⁴ Benešovská 2001, str. 45

⁴⁵ tamtéž

⁴⁶ Herout 2001, str. 29

⁴⁷ tamtéž

⁴⁸ Váňová 1990, str. 7

byla součástí panského dvorce [obr. 5].⁴⁹ Středočeské kostely jsou někdy kombinovány s prvky typickými pro bazilikální kostely.⁵⁰ Tím se ale ztrácí smysl pro řád jednotlivých typů. Kostel sv. Havla v Poříčí nad Sázavou je právě tímto příkladem – jeho prostorová skladba je redukcí bazilikálního typu.⁵¹ Není sice trojlodní ale jednolodní, a však s motivy typickými pro baziliku – zvýšeným kněžištěm a kryptou pod ním.⁵²

Kláštéry zastupují další typ sakrální architektury. Sloužily nejen k upevnění víry, ale i jako centra vzdělanosti a současně představovaly hospodářsky soběstačné jednotky. Základem kláštera je velký kostel, dále pak budova konventu s kapitulní síní, refektářem, dormitářem, knihovnou, kuchyní a hospicem sloužícím k ubytování poutníků. Některé kláštéry mají také hospital – pro staré či nemocné lidi.⁵³ Nejbližším klášteřem pro Týnec a Poříčí nad Sázavou byl klášter Ostrovský a Sázavský.⁵⁴

Sázavský klášter byl založen sv. Prokopem za knížete Oldřicha.⁵⁵ Liturgie zde byla až do roku 1055 či 1056 sloužena ve staroslověnštině.⁵⁶ Slovanští mniši pak byli v těchto letech vyhnáni zřejmě Sptyihněvem.⁵⁷ Klášter byl do té doby důležitým vzdělávacím místem, jež hrálo velkou roli v naší historii. Po několika letech, kdy byl klášter opuštěn, sem byli povoláni latinští mniši, kteří ale zanedlouho z neznámých důvodů taktéž odešli.⁵⁸ Sázavský klášter měl velký vliv na stavby ve středním Posázaví. Podle některých autorů ovlivnil i stavbu kostela sv. Havla v Poříčí nad Sázavou – a to konkrétně jeho kryptu.⁵⁹

Kostely ve středních Čechách mají nejednotný ráz. Vznikla tu jedna skupina staveb se společnými formálními znaky a to tzv. doksanská skupina.⁶⁰ Hlavním společným rysem této

⁴⁹ Merhautová /Třeščík 1984, str. 182, více o bazilice v Tismici viz Merhautová, A.: Románská architektura v Čechách, in: Chadraba, R.: Dějiny českého výtvarného umění I/1, Praha 1984, str. 57-58

⁵⁰ tamtéž, str. 259

⁵¹ tamtéž

⁵² tamtéž, k typologii krypt viz Koch, W.: Evropská architektura, Praha 1998, str. 459

⁵³ Herout 2001, str. 30

⁵⁴ více o Sázavském klášteřu viz Sommer, P.: Sázavský klášter, Praha 1996, více k Ostrovskému klášteřu Merhautová, A. / Richter, M. / Sršeň, L.: Architektonické zlomky z ostrovského kláštera, SNM, řada A, 1980

⁵⁵ Bláhová, M. / Frolík, J. / Profantová, N.: Velké dějiny země koruny české I., Praha 1999, str. 369-370

⁵⁶ tamtéž

⁵⁷ tamtéž

⁵⁸ tamtéž, str. 411-412

⁵⁹ Lehner, J. F.: Dějiny umění národa českého II, Praha 1905, str. 111-115, Radová-Štiková, M.: Předrománská a románská architektura středočeského kraje, Praha 1983, str. 13,

⁶⁰ Merhautová / Třeščík 1984, str. 252

skupiny bylo vnější členění stěn motivy arkád.⁶¹ Mezi kostely, které byly ovlivněny stavbou baziliky v Doksanech [obr. 6], patří například kostel sv. Linharta v Cítově či kostel v Kostomlatech pod Řípem.⁶² Doksanská skupina se odlišovala od českých i západoevropských jednolodních kostelů svými italizujícími vlivy. Ty byly patrné hlavně na slepých arkádách, které zaujímaly celou výšku vnějších stěn. Také původních pět apsid baziliky připomíná katedrálu v Parmě.⁶³ Italizující vlivy do Čech přinesla zřejmě zakladatelka doksanského kláštera Gertruda, která pocházela z Rakous, kam italské vlivy sahaly. Vývoj doksanské skupiny měl ale sestupnou tendenci. Na dalších stavbách, například na rotundě v Holubicích, se motiv arkád objevuje už ve zjednodušené a zhrublé formě [obr. 7].⁶⁴ Ostatní středočeské kostely převzaly různé prvky z různých kostelů – za vzor jim sloužily především kostely severozápadních či jižních Čech.⁶⁵

Přestože byly střední Čechy hustě osídleny, jejich jihovýchodní část – Posázaví – byla spíše opomíjena. Jak již bylo uvedeno, Posázaví bylo poměrně pozdě a obtížně kolonizováno, proto i zdejší kostely pochází spíše až z konce 12. století.⁶⁶ V rámci vývoje českého románského umění jde o jeho vrcholnou a pozdní etapu. Bohatá stavební činnost ve středních Čechách nastala až koncem 12. století a trvala až do poloviny 13. století, kdy do Čech proniká gotika. V okrajových oblastech byl ale stále uplatňován románský sloh.⁶⁷

V Posázaví a jeho okolí se zachovalo značné množství románských památek. Nejstarší památkou je dnešní sakristie kostela sv. Václava ve Vranově [obr. 8].⁶⁸ Je to drobná obdélníková stavba ukončená apsidou, jejíž vznik lze datovat do konce 10. století.⁶⁹ Dalšími kostelíky, které vznikly do konce 10. století, jsou kostel sv. Klimenta ve Lštění a kostel ve Vraném nad Vltavou.⁷⁰ Tyto kostely byly zbudovány u strategicky významných cest, které spojovaly střední sídlo slavníkovského panství s jeho krajovými částmi.⁷¹ Po vyvraždění Slavníkovců se z těchto cest zachovaly jen jižní části, které se stočily ku přemyslovské Praze.

⁶¹ tamtéž

⁶² Merhautová / Třeštík 1984, str. 252, 255

⁶³ tamtéž, str. 173-174

⁶⁴ tamtéž, str. 255

⁶⁵ tamtéž, str. 252

⁶⁶ Hájek / Jiříčko 1976, str. 55

⁶⁷ Merhautová, A.: Románská architektura v Čechách, in: Chabrada, R.: Dějiny českého výtvarného umění I/1, Praha 1984, str. 62-63

⁶⁸ Váňová 1990, str. 6

⁶⁹ tamtéž

⁷⁰ Boháč, Z.: Postup osídlování středního Povltaví podle stáří církevních staveb, SVPP 9, Benešov 1968, str. 71

⁷¹ tamtéž

Při říčních přechodech těchto nových cest vznikly kostely v Poříčí nad Sázavou a v Týnci nad Sázavou.⁷² Časově dříve byla postavena rotunda v Týnci nad Sázavou, jejíž vznik, jak už bylo řečeno, spadá do 11. století, která reprezentuje ranou fázi románského umění.⁷³ Před polovinou 12. století vznikl kostel sv. Petra v Poříčí nad Sázavou, který již odráží nový životní styl lišící se od předcházející epochy, kdy se stavěly hlavně malé, nízké kostelíky.⁷⁴ V polovině 12. století byl postaven kostel Nalezení sv. Kříže v Nesvačilech a kostel sv. Petra a Pavla v Načeradci. Tyto kostely představují vrcholnou etapu románského umění.⁷⁵ Pozdně románské etapě náleží kostel sv. Bartoloměje v Kondraci a kostel sv. Havla v Poříčí nad Sázavou.⁷⁶

⁷² Boháč 1968, str. 71

⁷³ Váňová 1990, str. 7

⁷⁴ Boháč 1968, str. 71

⁷⁵ Váňová 1990, str. 7-8

⁷⁶ tamtéž, str. 10-11

3. SHRNU TÍ A ZHODNOCENÍ LITERATURY K TÉMATU

3.1. Literatura k problematice Týnce nad Sázavou

F. J. Lehner v rozsáhlém díle „Dějiny umění národa českého“ z roku 1903 rotundu sv. Václava v Týnci nad Sázavou důkladně popisuje.⁷⁷ Některé jeho závěry a hypotézy jsou velmi zajímavé i dnes, protože mnohé z nich byly potvrzeny nálezy pozdější doby – například uvádí, že rotunda byla součástí hradu a že nejdříve sloužila jako farní kostel a pak jako soukromá kaple.⁷⁸ Lehner píše: „Byla-li jen pouhou hradní kaplí, anebo před zbudováním pozdějšího chrámu sv. Šimona a Judy, ..., kostelem farním, ..., bez dokladů historických nelze rozhodnouti.“⁷⁹ Dobu vzniku rotundy ale autor neuvádí.

Antonín Podlaha v díle „Posvátná místa království českého“ z roku 1908 zmiňuje v Týnci rotundu a zbytek bývalého hradu.⁸⁰ Stěžuje si, že rotunda už dávno neslouží náboženským účelům, ale jako chlěvy a skladiště. A. Podlaha píše: „V nedávné době jednalo se o opravu starobylé kaple, ale pohřichu nedošlo k ní, a tak věkovitá památka pustne dále.“⁸¹

Karel Guth v příspěvku „České rotundy“ rotundu v Týnci nad Sázavou podrobně popisuje – uvádí její rozměry, všímá si stavebních prvků a řadí ji mezi naše nejvýznamnější rotundy.⁸² Guth píše, že rotunda, která je v této době majetkem Dr. F. X. Jiříka, ředitele umělecko-průmyslového muzea v Praze, byla roku 1923 opravena.⁸³

Vojtěch Birnbaum v příspěvku „K otázce našich rotund“ z roku 1927 polemizuje s Gutem, který tvrdil, že rotunda v Týnci nad Sázavou byla součástí hradu.⁸⁴ Birnbaum k tomu vyslovuje pochybnosti.⁸⁵

August Sedláček v „Hradech, zámcích a tvrzích království českého“ z roku 1927 popisuje část hradeb, které se kolem rotundy a bývalého hradu dochovaly.⁸⁶ Týnec nad Sázavou byl dle Sedláčka původně zatýněná osada s kostelem založená v 11. století. Ve 2. polovině 13. století zde byl vystavěn středověký hrad a nový kostel sv. Šimona a Judy pro ostatní obyvatele. Ten

⁷⁷ Lehner, J. F.: Dějiny umění národa českého I., Praha 1903, str. 208-210

⁷⁸ tamtéž

⁷⁹ tamtéž, str. 208

⁸⁰ Podlaha, A.: Posvátná místa království českého, Praha 1908, str. 201

⁸¹ tamtéž

⁸² Guth, K.: České rotundy, PA 34, Praha 1925, str. 115

⁸³ tamtéž, str. 128

⁸⁴ Birnbaum, V.: K otázce našich rotund, PA 35, Praha 1927, str. 187

⁸⁵ tamtéž

⁸⁶ Sedláček, A.: Hrady, zámky a tvrže království českého, Praha 1927, str. 43-44

stával mimo opevněný hrad. Sedláček nám ve svém díle zanechal obraz Týnce z počátku 20. století – tehdy na hradišti stávaly hospodářská stavení a úřední dům, kde bydleli vysloužilí panští úředníci.⁸⁷ O rotundě se nezmiňuje.

Zřejmě nejrozsáhlejší příspěvky k problematice hradu v Týnci nad Sázavou uveřejnil **Antonín Hejna** ve Sbornících vlastivědných prací Podblanicka z roku 1971 a 1972.⁸⁸ V těchto letech prováděl v Týnci archeologický výzkum, kdy byl odkryt kamenný objekt – palác, který zařadil dle dalších nálezů do doby kolem roku 1200 popřípadě do 1. poloviny 13. století a který existoval do 15. století.⁸⁹ Dále byly nalezeny stopy po dřevěném objektu, který tu stál před palácem a lze ho zařadit, stejně jako rotundu, do 1. poloviny 12. století. Věž přiléhající k rotundě byla vystavěna ve stejném období jako palác – tedy v 1. polovině 13. století.⁹⁰ Také byl zachycen příkop ale bez vnějšího opevnění, z čehož A. Hejna usuzuje, že šlo o dvorec a nikoli hrad. V 70. letech byl výzkum velmi cenným, protože jak A. Hejna píše: „Je prvním archeologicky zachyceným a ověřeným příkladem profánní obytné stavby sídla z doby románské v českém venkovském prostředí, která spolu s tribunovým kostelíkem a věží vytvářela základní stavební komplex románské kurie.“⁹¹

Tomáš Durdík v příspěvku „Nástin vývoje hradů na Podblanicku a Dolním Posázaví“ z roku 1976 s Antonínem Hejnou polemizuje a naopak tvrdí, že v Týnci stával hrad.⁹² Podle Durdíka lze proti neexistenci opevnění za příkopem vznést takovéto námitky: „Při vykopání příkopu musela být získána velká kubatura materiálu, který bylo možno použít v podstatě dvojím způsobem: buď k zbudování fortifikace (např. valu) nebo k nějaké rozsáhlé terénní úpravě v areálu hradu.“⁹³ Jak dále vyplývá, žádná rozsáhlá terénní úprava v areálu neproběhla, a tak tu byl s největší pravděpodobností zbudován val. Durdík píše: „Valové opevnění máme v 13. stol. doloženo dokonce i u královských hradů (např. Angerbach u Kožlan).“⁹⁴ Obvodová

⁸⁷ Sedláček 1927, str. 43-44

⁸⁸ Hejna, A.: Archeologický výzkum v Týnci nad Sázavou v roce 1971, SVPP 13, Benešov 1972, str. 103

⁸⁹ tamtéž

⁹⁰ tamtéž

⁹¹ tamtéž

⁹² Durdík, T.: Nástin vývoje hradů na Podblanicku a Dolním Posázaví, SVPP 17, Benešov 1976, str. 119

⁹³ tamtéž

⁹⁴ tamtéž

fortifikace pak mohla být zbudována na valu a její stopy mohly zmizet spolu s valem, který zřejmě posloužil k zavezení příkopu, protože ten téměř beze stopy zmizel.⁹⁵

Antonín Hejna provedl v letech 1976 až 1977 další archeologický výzkum v areálu hradu a tentokrát i v jeho okolí, jehož výsledky uveřejnil roku 1977.⁹⁶ Zde byla potvrzena myšlenka Tomáše Durdíka: Týnec je od té doby považován za královský hrad přechodného typu, protože podél příkopu byly objeveny stopy fortifikace. Hejna píše: „Podél vnitřního okraje příkopu byla objevena řada pravidelně situovaných kůlových jam jako doklad dosud neznámé a dříve neověřené složky opevnění areálu sídla z doby kolem roku 1200.“⁹⁷ Dále uvádí, že nelze bezpečně říci, zda kůly tvořily konstrukci palisády či byly konstrukcí valu. Bylo také objeveno pohřebiště z 11. a 12. století, které dokazuje prvotní existenci rotundy – nejdříve jako farního kostela, který teprve po výstavbě paláce změnil svou funkci na soukromou kapli.⁹⁸

Emanuel Poche v „Uměleckých památkách Čech“ z roku 1982 zmiňuje Týnec nad Sázavou pouze letmo – věž řadí do období kolem roku 1200, rotundu do 1. poloviny 12. století.⁹⁹ O době vzniku paláce se zmiňuje jen jako o románském období.

Anežka Merhautová se v díle „Dějiny českého výtvarného umění“ se o Týnci nad Sázavou zmiňuje taktéž pouze letmo. Vznik rotundy sv. Václava vidí už v 11. století, kdy velmožové začali zakládat v okolí Prahy drobné kostelíky. Rotundu sv. Václava časově spojuje s rotundami, které stávaly ve vsi Krušině a Rybníčku.¹⁰⁰

Anežka Merhautová a Dušan Třeščík v díle „Románské umění v Čechách a na Moravě“ z roku 1984 se taktéž domnívají, že šlo o hrad, který založil král.¹⁰¹ „Hrad v Týnci založil snad král, podobně jako Loket.“¹⁰² Vznik rotundy předpokládají až koncem 11. století a časově ji spojují s rotundami sv. Longina na Novém Městě a sv. Pankráce v Praze – Pankráci. Všechny tři mají jen válcové tělo a apsidu a byly založeny za vlády Vratislava II. vrstvou

⁹⁵ tamtéž

⁹⁶ Hejna, A.: Výsledky archeologického výzkumu v areálu hradu v Týnci nad Sázavou, SVPP 18, Benešov 1977, str. 138

⁹⁷ tamtéž

⁹⁸ tamtéž, str. 134-135

⁹⁹ Poche, E.: Umělecké památky Čech 4 (T-Ž), Praha 1982, str. 125-126

¹⁰⁰ Merhautová, A.: Románská architektura v Čechách, in: Chadraba, R.: Dějiny českého výtvarného umění I/1, Praha 1984, str. 51

¹⁰¹ Merhautová /Třeščík 1984, str. 233

¹⁰² tamtéž

velmožů. To že byly rotundy součástí dvorců, dokazuje Týnec nad Sázavou, kde byly nalezeny stopy po dřevěném panském domě. Dům byl na přelomu 12. a 13. století nahrazen kamennou stavbou, kterou patrně založil král.¹⁰³

Libuše Váňová v knize „Románská architektura na Podblanicku“ taktéž datuje vznik rotundy sv. Václava do 11. století.¹⁰⁴ Věž a palác byly přistavěny kolem roku 1200.¹⁰⁵ Jak píše: „Rotunda, věž i palác tvoří významný sídelní komplex raného středověku a vypovídají o monumentální podobě románské hradní architektury doby přemyslovské v Týnci.“¹⁰⁶

Vratislav Vaníček ve „Velkých dějinách zemí koruny české“ vydaných roku 2000 zmiňuje Týnec taktéž jako královský hrad, a však podle Vaníčka ho spíše nechala zbudovat sestra krále Přemysla Otakara II. Anežka.¹⁰⁷ Tomu nasvědčuje i další vývoj hradu, který se na několik desítek let dostal do zástavy a hrad se dál nevyvíjí. Například na rozdíl od Kamýku, který byl hradem náležícím přímo králi, nedostal Týnec kamennou hradbu. Rotundu řadí Vaníček již do počátků 11. století. V dataci stavby paláce se shoduje s ostatními autory – tedy kolem roku 1200.¹⁰⁸

Datace rotundy sv. Václava je obtížná. Autoři její vznik řadí od počátku 11. století¹⁰⁹ až do poloviny století 12.¹¹⁰ Jisté je, že nejprve sloužila jako farní kostel a teprve po roce 1200, kdy byl postaven kamenný palác s věží, převzala funkci soukromé kaple.¹¹¹ O tom jestli byl Týnec nad Sázavou pouze panským dvorcem či hradem se vedly spory. Dnes už z výzkumů jasně vyplývá, že v Týnci nad Sázavou stával hrad zřejmě královský, který založil buď Přemysl Otakar II. nebo jeho setra Anežka.¹¹² Hrad v Týnci nad Sázavou je významným románským sídelním komplexem.

¹⁰³ Merhautová / Třeštík 1984, str. 89

¹⁰⁴ Váňová 1990, str. 7

¹⁰⁵ tamtéž

¹⁰⁶ tamtéž

¹⁰⁷ Vaníček, V.: Velké dějiny zemí koruny české II., Praha 2000, str. 261-262

¹⁰⁸ tamtéž

¹⁰⁹ tamtéž

¹¹⁰ Poche, E.: Umělecké památky Čech 4 (T-Ž), Praha 1982, str. 125-126

¹¹¹ Hejna 1977, str. 138

¹¹² Vaníček 2000, str. 261-262

3.2. Literatura k problematice Poříčí nad Sázavou

J. E. Wocel v příspěvku „Kostely románského slohu v Čechách“ z roku 1857 popisuje kostel sv. Petra jako „dosti dobře zachovalý s věží, v kteréžto okna románským sloupkem na dvě rozdělena se spatřují.“¹¹³ Kostel sv. Havla označuje jako farní kostel a dále o něm píše, že je to „starožitné stavení v novějším čase na mnoze přetvořené.“¹¹⁴

K. V. Zap v příspěvku „Poříčí nad Sázavou a nejbližší okolí“ z roku 1860 oba kostely rozsáhle popisuje.¹¹⁵ Vznik kostela sv. Petra datuje do 11. století.¹¹⁶ V tomto díle je také zřejmě nejstarší zobrazení kostela sv. Petra – dřevorytina od téhož autora z roku 1828.¹¹⁷ Vznik kostela sv. Havla autor řadí do 12. století. Autor se zde vyjadřuje k barokněgotické úpravě kostela dost kriticky. Píše: „Zcela podivný jest ale štít na západním průčelí, na němž čtyři nemotorné krátké pyramidky a všelijaké obloučí mají představovat něco jako gotického!“¹¹⁸

F. J. Lehner v díle „Dějiny umění národa českého“ z roku 1903 řadí vznik kostela sv. Petra do počátků 11. století.¹¹⁹ Podle autora ovlivnila stavba sv. Petra kostely v Tožici a Nesvačilech – kostely mají podobnou kruchtu na valené klenbě jako je tomu u sv. Petra v Poříčí nad Sázavou.¹²⁰ Kostel sv. Havla popisuje autor detailněji. Jeho vznik vidí v polovině 12. století.¹²¹ Lehner poukazuje na kryptu do té doby používanou jen v trojlodních kostelech. Píše: „Kostel sv. Havla v Balkovicích, nyní v Poříčí, náleží mezi nejvzácnější památníky románského stavitelství, ..., jednak architektonickým rozvrhem, jednak uměleckou úpravou vnitřku vyznačeného povýšeným kněžištěm nad krásnou kryptou ...“¹²² Stavbu kostela sv. Havla spojuje autor se Sázavským klášteřem.¹²³

Antonín Podlaha v díle „Posvátná místa království českého“ z roku 1908 vysvětluje proč tak malá obec, má hned dva kostely ze zhruba stejného období.¹²⁴ Je tomu tak proto, že obec Poříčí nad Sázavou vznikla sloučením tří středověkých osad – Balkovic, Koutů a Poříčí.

¹¹³ Wocel, J. E.: Kostely románského slohu v Čechách, PA 2, Praha 1857, str. 122

¹¹⁴ tamtéž

¹¹⁵ Zap, K. V.: Poříčí nad Sázavou a nejbližší okolí, PA 4, Praha 1860, str. 19-22

¹¹⁶ tamtéž, str. 21

¹¹⁷ tamtéž

¹¹⁸ tamtéž, str. 20

¹¹⁹ Lehner, J. F.: Dějiny umění národa českého I., Praha 1903, str. 271-272

¹²⁰ tamtéž

¹²¹ Lehner, J. F.: Dějiny umění národa českého II., Praha 1905, str. 111-115

¹²² tamtéž, str. 115

¹²³ tamtéž

¹²⁴ Podlaha, A.: Posvátná místa království českého I., Praha 1908, str. 179

Kostel sv. Petra se nacházel v osadě Poříčí a podle Podlahy pochází z konce 11. století. Kostel sv. Havla stával v osadě Balkovice a autor dobu vzniku vidí v počátcích 12. století. Dále uvádí, že kostel byl roku 1620 poničen požárem a původně míval dvě věže – severní a jižní. Ze severní se dochovalo jen základové zdivo, jižní věž se zachovala avšak s obměnou – původně měla dřevěný vršek, který byl roku 1886 nahrazen kamennou nástavbou v pseudorománském slohu.¹²⁵

August Sedláček v „Hradech, zámcích a tvrzích království českého“ z roku 1927 popisuje v Poříčí dvě tvrze – první stála v Poříčí (pro což by svědčil tribunový kostel) a druhá snad v Koutech.¹²⁶ Nabízí se ale otázka proč tedy postavili kostel sv. Havla v Balkovicích a ne v Koutech? Snad mohly existovat tvrze tři. Kouty dle Sedláčka patřily do 15. století ke hradu Kostelci – dnes Komorní Hrádek – a Poříčí zas k Ledcům.¹²⁷

V. Mencl v příspěvku „Středověká architektura na střední Vltavě“ z roku 1962 potvrzuje myšlenku F. J. Lehnera, že poříčský kostel sv. Petra měl vliv na další kostely v tomto kraji.¹²⁸ Dokonce píše, že byla vytvořena jakási „poříčská škola“, která ovlivnila kostely v Pyšelích, Načeradci, Nesvačilech a Tožici.¹²⁹ Vznik kostela sv. Petra autor uvádí kolem roku 1100.¹³⁰

Jitka Janečková v příspěvku „Záchranný výzkum u kostela sv. Petra v Poříčí nad Sázavou“ z roku 1972 popisuje nálezy kolem kostela při stavbě samoobsluhy.¹³¹ Byly objeveny tři objekty u kostela bohaté na úlomky keramiky a také na železné úlomky, dále byl zhruba 1 km od kostela nalezen oválný objekt z neopracovaných kamenů. Všechny nálezy spadají do mladší doby hradištní.¹³² Objekty nebyly kvůli nedostatku času dále zkoumány.

Emanuel Poche v díle „Umělecké památky Čech“ z roku 1982 posouvá dobu vzniku kostela sv. Petra oproti Podlahovi do poloviny 12. století.¹³³ Kostel popisuje jako jednolodní, obdélný s hranolovou věží a tribunou. Původní portály byly tři - dva v lodi a jeden v patře. V kostele

¹²⁵ Podlaha 1908, str. 179

¹²⁶ Sedláček 1927, str. 55

¹²⁷ tamtéž

¹²⁸ Mencl, V.: Středověká architektura na střední Vltavě, Umění 10, Praha 1962, str. 220-221

¹²⁹ tamtéž

¹³⁰ tamtéž

¹³¹ Janečková, J.: Záchranný výzkum u kostela sv. Petra v Poříčí nad Sázavou, SVPP 13, Benešov 1972, str. 232

¹³² tamtéž

¹³³ Poche, E.: Umělecké památky Čech 3 (P-Š), Praha 1982, str. 138-139

jsou nástěnné malby ze 13. a 2. čtvrtiny 14. století.¹³⁴ Kostel sv. Havla byl podle autora postaven ve 2. čtvrtině 13. století – taktéž dobu vzniku oproti Podlahovi posouvá. Kostel popisuje jako jednolodní, obdélný s vyvýšeným presbytářem ukončeným apsidou a kryptou pod ním. Na jižní straně je zazděný původní portál.¹³⁵

Anežka Merhautová a Dušan Třeštík v díle „Románské umění v Čechách a na Moravě“ z roku 1984 řadí vznik kostela sv. Petra taktéž do poloviny 12. století.¹³⁶ O sv. Havlovi píše, že vznikl v 1. čtvrtině 13. století. „Středočeské kostely byly někdy kombinovány i s prvky typickými pro bazilikální stavby. V rámci Čech je to jejich zvláštností, zároveň se tím naznačuje ztráta smyslu pro řád jednotlivých stavebních typů.“¹³⁷ Prostorová skladba sv. Havla je právě tímto příkladem – „původní dvě věže a krypta bazilikálního typu se spojily s jednolodním podélným kostelem se západní tribunou, který měl portál v jižní straně lodi, chodby v tloušťce zdi a chór s apsidou.“¹³⁸ Autoři ale považují celkové proporce stavby za úměrné a logicky skloubené. Podle nich je velice zdařilým dílem jižní portál, dnes částečně zazděný.

Anežka Merhautová v díle „Dějiny českého výtvarného umění“ také vyzdvihuje portál kostela sv. Havla.¹³⁹ Podle ní je „dílem zkušeného a kultivovaného autora.“¹⁴⁰ Tympanon zobrazuje dva stromy a mezi nimi kříž – námět z Genese. Ikonografické předstupu lze podle autorky hledat v Polsku a v saském Wechselburgu.¹⁴¹ O kostele sv. Petra se v témže díle zmiňuje Karel Stejskal pouze v souvislosti s nástěnnými malbami, které dle autora pocházejí z 2. poloviny 14. století a znázorňují Zvěstování a Život sv. Kateřiny.¹⁴²

Libuše Váňová v díle „Románská a gotická architektura na Podblanicku“ datuje vznik kostela sv. Petra v Poříčí nad Sázavou před polovinu 12. století.¹⁴³ Zmiňuje, že na

¹³⁴ tamtéž

¹³⁵ Poche 1982, str. 138-139

¹³⁶ Merhautová / Třeštík 1984, str. 186

¹³⁷ tamtéž, str. 259

¹³⁸ tamtéž, str. 259

¹³⁹ Merhautová, A.: Románská architektura v Čechách, in: Chadraba, R.: Dějiny českého výtvarného umění I/1, Praha 1984, str. 65

¹⁴⁰ tamtéž

¹⁴¹ tamtéž

¹⁴² Stejskal, K.: Nástěnné malířství 2. poloviny 14. a počátku 15. století, in: Chadraba, R.: Dějiny českého výtvarného umění I/1, Praha 1984, str. 344

¹⁴³ Váňová 1990, str. 7

Podblanicku je třetím nejstarším kostelem. Vznik kostela sv. Havla zařazuje taktéž do 1. čtvrtiny 13. století.¹⁴⁴

Vznik kostela sv. Petra autoři datují do časového rozmezí od počátku 11. století¹⁴⁵ až do poloviny 12. století.¹⁴⁶ Nejnovější literatura řadí vznik kostela před polovinu 12. století.¹⁴⁷ Stavba je to jednolodní, obdélná s hranolovitou věží a tribunou.¹⁴⁸ Kostel byl součástí velmožského dvorce, v což svědčí tribuna a zazděný portál v patře. Počátkem 20. století byly v apsidě objeveny nástěnné malby z 2. poloviny 14. století znázorňující Zvěstování a Život sv. Kateřiny.¹⁴⁹

Kostelu sv. Havla je v literatuře věnováno více místa. Jeho vznik autoři datují v rozmezí poloviny 12. století¹⁵⁰ až 2. čtvrtiny 13. století.¹⁵¹ Nejčastěji je ale jako doba vzniku uváděna 1. čtvrtina 13. století.¹⁵² Kostel sv. Havla je jednolodní stavba se zvýšeným kněžištěm ukončeným apsidou a kryptou pod ním. Původně míval kostel dvě věže, zachovala se jen jedna a to jižní. Prostorová skladba kostela vznikla redukcí bazilikálního typu.¹⁵³ Velmi zajímavý je částečně zazděný jižní portál – tympanon zobrazuje dva stromy a mezi nimi kříž.¹⁵⁴

¹⁴⁴ tamtéž, str. 11

¹⁴⁵ Zap 1860, str. 21, Lehner 1903, str. 271-272, Podlaha 1908, str. 179

¹⁴⁶ Poche 1982, str. 138-139, Merhautová / Třeščík 1984, str. 186

¹⁴⁷ Merhautová / Třeščík 1984, str. 186

¹⁴⁸ Poche 1982, str. 138-139

¹⁴⁹ Štejskal 1984, str. 344

¹⁵⁰ Lehner 1905, str. 111-115, Podlaha 1908, str. 179

¹⁵¹ Poche 1982, str. 138-139

¹⁵² Merhautová / Třeščík 1984, str. 259, Váňová 1990, str. 7

¹⁵³ Merhautová / Třeščík 1984, str. 259

¹⁵⁴ Merhautová 1984, str. 65

4. MONOGRAFIE STAVEB

4.1. Stručná historie Poříčí nad Sázavou

Poříčí nad Sázavou vzniklo sloučením tří středověkých osad – Balkovic, Koutů a Poříčí. Doloženy jsou dvě tvrze – jedna v Poříčí a druhá v Koutech.¹⁵⁵ Poříčská tvrz stávala u kostela sv. Petra a podle zazdění portálu na tribunu lze soudit, že zanikla už ve 13. století a byla zřejmě vystavěna nová o kus dále.¹⁵⁶ Tato tvrz v 17. století přestala sloužit jako sídlo panstva a změnila se v hospodu Na Mýtě. Název zřejmě souvisí s vybíráním mýta na nedalekém mostě přes řeku Sázavu.¹⁵⁷ Koutská tvrz je bez přesné lokace. Osady dnes připomínají už jen názvy ulic.

Nejstarší osadou je Poříčí, které se rozkládalo u kostela sv. Petra. V jeho okolí bylo roku 1971 při záchranném výzkumu nalezeno několik objektů – zřejmě polozemnic - a také keramika. Vše bylo zařazeno do mladší doby hradištní.¹⁵⁸ O něco mladší je osada Balkovice, což dokládá i stavba kostela sv. Havla, která zřejmě pochází z počátku 13. století.¹⁵⁹ Balkovice byla nejspíše osada německých kupců, čemuž nasvědčuje zasvěcení kostela, a zřejmě byla bez vlastní tvrze.¹⁶⁰ V době vzniku kostela sv. Havla je totiž již patrná snaha o zakládání vlastních biskupských far, které jsou nezávislé na panském sídle. Vznik kostela byl tedy nejspíše podporován biskupskou správou, což by vysvětlovalo, proč na tak malém prostoru stojí dva kostely ze zhruba stejného období.¹⁶¹ Osada Kouty musela vzniknout zhruba ve stejném období, protože je téměř nemožné, aby v blízkosti dvou významných osad vznikla později osada třetí.¹⁶²

Prvními patrony kostela jsou v roce 1360 uváděni: Příšňák z Poříčí a Ledce, v letech 1357 - 1361 místopisár zemských desek, bratři Arnošt a Ctibor a syn Arnošt z Čerčan.¹⁶³ Dne 2. ledna 1361 je od arcibiskupství potvrzen kněz Ondřej, který sloužil v Poříčí až do roku 1395.¹⁶⁴ Po jeho smrti se rozhořel spor o podací právo mezi Příšňákem a jeho syny

¹⁵⁵ Sedláček 1927, str. 55

¹⁵⁶ Mareš, V.: Příspěvek k historii kostelů v Poříčí nad Sázavou, SVPP 12, Benešov 1971, str. 197

¹⁵⁷ tamtéž

¹⁵⁸ Janečková 1972, str. 232, veškerá další dokumentace i fotografie byly ztraceny při povodních v roce 2002

¹⁵⁹ Merhautová / Třeščík 1984, str. 259

¹⁶⁰ Mareš 1971, str. 197

¹⁶¹ tamtéž

¹⁶² tamtéž

¹⁶³ Lehner 1905, str. 116-117

¹⁶⁴ tamtéž

Zikmundem a Přisnakem z Poříčí a Ledce a Benešem Libunem z Dubé. Spor byl rozhodnut ve prospěch pánů z Poříčí a Ledce.¹⁶⁵ V průběhu 15. století tento rod vymírá.¹⁶⁶

Již ve 14. století bylo Poříčí rozděleno – část patřila k Pyšelím, Kouty ke Zlenicím. V roce 1395 získává Poříčí syn Přisňáka, kněz Václav z Ledců, který umírá kolem roku 1453 a jeho panství přešlo na krále.¹⁶⁷ Dne 20. května 1420 byla u Poříčí svedena bitva Jana Žižky proti vojskům pánů ze Šternberka, z Dubé a dalších českých pánů stojících na straně císaře Zikmunda. Bitvu u bývalého brodu přes řeku Sázavu vyhráli husité.¹⁶⁸

Král získané panství daroval Zdeňku Kostkovi z Postupic, který ale roku 1468 padl.¹⁶⁹ Panství připadlo jeho synovci Zdeňku Kostkovi z Postupic, který si u krále Vladislavova Jagellonského vyprosil povolení ke stavbě mostu přes řeku Sázavu.¹⁷⁰ Zdeněk Kostka zemřel roku 1510 a jeho panství připadlo Albrechtu Rendlovi z Oušavy, který ho ale pro dluhy musel přenechat Ludvíkovi Zajímači z Kunštátu. Ten, taktéž kvůli dluhům, musel panství přenechat Mikuláši Karlíku z Nežetic.¹⁷¹ Mikuláš Karlík zemřel roku 1542 a jeho panství zdědila Eliška z Nežetic, která se téhož roku vdala za Jana Opita z Malčína.¹⁷² Jeho syn Julius Opit z Malčína prodává roku 1577 Poříčí Drslanovi Byšickému z Byšic.¹⁷³ Ani v rukou Drslana Byšického nevydrží Poříčí nad Sázavou dlouho a je prodáno Janu ze Šelmerka.¹⁷⁴ Roku 1600 kupuje statky v Poříčí a v Mrači Adam z Valdštejna na Hrádku nad Sázavou (dnes Komorní Hrádek).¹⁷⁵ Za jeho panování potkala Poříčí pohroma – roku 1620 bylo vypáleno a vydrancováno polskými kozáky. Poškozen byl hlavně kostel sv. Havla, kde shořela střecha a severní věž, která už nikdy nebyla obnovena.¹⁷⁶

Syn Adama z Valdštejna Jan Viktor hrabě Valdštejn odprodal roku 1663 Poříčí a Mrač Bernardovi Ignacovi hraběti Martinicovi.¹⁷⁷ Přiřazením se pak oba statky dostaly roku 1690

¹⁶⁵ Lehner 1905, str. 116-117

¹⁶⁶ tamtéž

¹⁶⁷ Mareš, V.: naučná tabule, Poříčí nad Sázavou 2008

¹⁶⁸ tamtéž

¹⁶⁹ tamtéž

¹⁷⁰ tamtéž

¹⁷¹ tamtéž

¹⁷² tamtéž

¹⁷³ Lehner 1905, str. 116-117

¹⁷⁴ tamtéž

¹⁷⁵ Sedláček 1927, str. 55

¹⁷⁶ Lehner 1905, str. 116-117

¹⁷⁷ tamtéž

Janu Františkovi hraběti z Vrtby.¹⁷⁸ Ten je roku 1725 prodal Janu Josefovi hraběti z Vrtby, který je spojil se svým panstvím na Konopišti.¹⁷⁹ Od této doby má Poříčí a Týnec stejné majitele. Jeho následník František Václav Vrtba je pro Poříčí důležitý, protože nechal v letech 1745 – 1750 opravit a nově vybavit sešlý kostel sv. Havla.¹⁸⁰ Tuto podobu má kostel dodnes.

Dalším majitelem panství byl v letech 1762 – 1830 František Josef Vrtba, po jehož smrti přešlo panství na Jana Karla z Lobkovic.¹⁸¹ Jan Karel ho spravoval až do roku 1878, kdy zemřel a přenechal ho Františku Evženovi z Lobkovic.¹⁸² Ten celé panství roku 1887 prodal Františku Ferdinandovi d'Este, což byl poslední majitel panství. Po jeho smrti roku 1914 vše připadlo československému státu.¹⁸³

Významnou stavbou v Poříčí je žulový most, který byl v letech 1849 – 1850 postaven přes řeku Sázavu.¹⁸⁴ Žulový most byl vystavěn i přes potok Bystrý, který odděluje Balkovice od Poříčí, a to roku 1858.¹⁸⁵

4.2. Kostel sv. Petra

Kostel sv. Petra [obr. 9] stával v osadě Poříčí, kde se nacházela i jedna ze dvou zdejších tvrzí.¹⁸⁶ Kostel stojí na skalnatém výběžku nad silnicí, která zde kopíruje dřívější lineckou cestu [obr. 10]. Stavba kostela sv. Petra pochází nejspíše z 1. poloviny 12. století a je vystavěna v románském slohu.¹⁸⁷ V tomto století nastal vzestup společenské vrstvy velmožů, kteří měli potřebu se reprezentovat, a proto začali ve svých dvorcích či vsích stavět tribunové kostely.¹⁸⁸

Kostel sv. Petra v Poříčí nad Sázavou je jednolodní, obdélná stavba s apsidou a na západní straně s hranolovitou věží [obr. 11], která je vysoká 22 metrů. Loď je dlouhá 11 metrů a široká 7, 6 metru. Věž je prolomena dvěma řadami podvojných oken [obr. 12].¹⁸⁹ Na každé

¹⁷⁸ Lehner 1905, str. 116-117

¹⁷⁹ tamtéž

¹⁸⁰ tamtéž

¹⁸¹ Procházková, E.: Týnecko cestou ke středověku do roku 1848, in:Povolný, D.: Týnec nad Sázavou, k historickým kořenům města, Týnec nad Sázavou 2006, str. 109

¹⁸² tamtéž

¹⁸³ www.mestotynec.cz/muzeum/drzitele.htm

¹⁸⁴ Vlasák, A., N.: Bibliotéka místních dějepisův III., okres Benešovský, Praha 1876, str. 65-72

¹⁸⁵ tamtéž

¹⁸⁶ Sedláček 1927, str. 55

¹⁸⁷ Merhautová / Třešník 1984, str. 186

¹⁸⁸ Benešovská 2001, str. 45

¹⁸⁹ Poche 1982, str. 138-139

straně věže jsou 4 páry sdružených oken – 2 páry nahoře a 2 dole. Dohromady má věž 28 oken, protože 4 okna na východní straně byly ze $\frac{3}{4}$ zazděny zřejmě při zvedání střechy.¹⁹⁰ Okna dole jsou menší s polokruhovou profilací ostění, zatímco hořejší okna jsou větší s ostěním trojúhelníkovitého profilu.¹⁹¹ Náběžníky jsou bez hlavic a patek. Tato okna jsou řazena mezi nejstarší sdružená okna v Čechách, stejně jako okna u kostela v Neustupově či u rotundy na Řípu.¹⁹²

Apsida má průměr 4,7 metru. Vnitřní rozměry lodě jsou 9,4 m na délku a 5,7 m na šířku. Předsíň má rozměry 2,9 m na délku a 1,8 m na šířku. Apsida je sklenuta konchou, předsíň klenbou valenou. Strop lodi se štukovým rámem je plochý, což taktéž dokazuje dobu vzniku kostela sv. Petra, tedy 12. století, protože ve 12. století je klenutí lodi mimo pražské kostely vzácné.¹⁹³ Zdivo lodi tvoří žulové kvádry nepřitesávané do tvaru pravidelných kvádrů, přesto jsou ale kladené pečlivě do řádků.¹⁹⁴

Kostel měl původně tribunu jen ve věži, v průběhu 12. století byla ale tribuna rozšířena i do lodi, což svědčí o vzrůstajícím významu zdejšího panského sídla.¹⁹⁵ Zazděný portál ve věži [obr. 13], kterým se vstupovalo na tribunu, dosvědčuje, že panské sídlo stávalo severně od kostela. Doba vzestupu ale netrvala dlouho. Ve 13. století zdejší dvorec patrně zanikl – důkazem je zazdění vstupu na tribunu, které provedením připomíná zdivo kostela sv. Havla, který právě v tomto období vznikl.¹⁹⁶ Zánik dosvědčují i keramické nálezy, které pochází jen z 12. a 13. století.¹⁹⁷ Taktéž první písemná zmínka o Poříčí nad Sázavou z roku 1361 dokládá, že vliv sídla u kostela sv. Petra pomínul, protože kostel sv. Petra označuje za filiální, zatímco kostel sv. Havla za farní.¹⁹⁸

Záchranným výzkumem, který byl veden v roce 1972 při stavbě samoobsluhy, byly kolem kostela zjištěny tři objekty bohaté na úlomky keramiky i železa.¹⁹⁹ Nalezen byl i železný klíč s kapkovitým očkem a esovitým ohnutím na opačné straně tvořící vlastní zub klíče. Další

¹⁹⁰ Vlasák 1874, str. 65-72

¹⁹¹ Podlaha, A.: Soupis památek historických a uměleckých v království českém, Praha 1911, str. 228-231

¹⁹² Mencl, V.: Vývoj okna architektury středověku, ZPP 20, 1960, str. 183

¹⁹³ Mencl, V.: České středověké klenby, Praha 1974, str. 15

¹⁹⁴ Benešová 2001, str. 106

¹⁹⁵ Mareš 1971, str. 197

¹⁹⁶ tamtéž

¹⁹⁷ tamtéž

¹⁹⁸ tamtéž

¹⁹⁹ Janečková 1972, str. 232

oválný objekt z neotesaných kamenů byl objeven asi 1 kilometr od kostela. Všechny objevy byly zařazeny do mladší doby hradištní – raného středověku – a svědčí o hustém osídlení kolem kostela sv. Petra.²⁰⁰

Tribuna byla rozšířena zřejmě díky zvětšujícímu se významu sídla a také díky rozrůstající se rodině velmože, která se už na původní tribunu nemohla vejít [obr. 14].²⁰¹ Nyní je přístupná schodištěm, které vede ve věži.²⁰² Existují tři typy tribunových kostelů – první typ, kde tribuna je umístěna v patře věže (Svojšín), druhý, kde je tribuna na arkádách (Jakub u Kutné Hory) a třetím typem je tribuna v podobě pavlače.²⁰³ Tento typ zastupuje právě kostel sv. Petra v Poříčí nad Sázavou.

Podobný typ tribuny se také objevuje u nedalekých kostelů v Tožici a Nesvačilech, takže lze předpokládat, že byly ovlivněny stavbou sv. Petra v Poříčí nad Sázavou.²⁰⁴ Kostel v Nesvačilech vznikl nejspíše v polovině 12. století a kostel v Tožici [obr. 15] kolem roku 1200.²⁰⁵ V. Mencl dokonce mluví o „poříčské škole“, která tu kolem roku 1100 vznikla – jejím hlavním znakem je tribuna ve věži, pod níž se nachází malá místnost.²⁰⁶ Mezi kostely této školy patří kostel v Pyšelích, Načeradci, Neustupově [obr. 16] a Jankově.²⁰⁷

V jižní stěně lodi [obr. 17] byla původně tři románská okna. Prostřední bylo při obnově roku 1677 rozšířeno, ostatní zůstala zachována. V severní stěně byla původně okna dvě, okno blížeji k apsidě bylo taktéž roku 1677 rozšířeno.²⁰⁸ V apsidě se nachází dvě původní okna a to na jižní a východní straně. V předsíni je románské okno zachováno v jižní stěně a dnes osvětluje schody na tribunu. V lodi jsou patrné stopy po dvou původních vstupních portálech, které se nacházely v jižní stěně a byly půlkruhové. Portály se překrývají – starší portál, který byl větší a širší, byl zadržán při rozšiřování tribuny.²⁰⁹ Mladší portál je menší a je vestavěn do staršího portálu [obr. 18]. Třetí portál, který byl na severní straně věže, vedl na tribunu a byl taktéž půlkruhově sklenutý.

²⁰⁰ Janečková 1972, str. 232

²⁰¹ Mareš 1971, str. 197

²⁰² Benešová 2001, str. 106

²⁰³ Merhautová / Třešník 1984, str. 186, podrobněji k typům tribun viz Mencl, V.: Panské tribuny v románské architektuře, Umění 13, Praha 1965, str. 30

²⁰⁴ Lehner 1903, str. 271

²⁰⁵ Váňová 1990, str. 8, 11

²⁰⁶ Mencl, V.: Panské tribuny, Umění 13, Praha 1965, str. 32-33

²⁰⁷ tamtéž

²⁰⁸ Mareš 1971, str. 197

²⁰⁹ Mencl 1974, str. 15

Jak už bylo napsáno, roku 1677 proběhla obnova kostela, při které byl narušen jeho románský vzhled.²¹⁰ Byla rozšířena již zmíněná okna, zazděn jižní portál a v západní straně věže byl probourán nový vchod pravoúhlého tvaru [obr. 19] – ve zdivu jsou patrné cihly ze 17. století.²¹¹ Na stavbu nového portálu byly použity kolmé části z nejstaršího portálu, jak dokazuje jednak stáří žulových kvádrů tak i to, že u původního portálu tyto kusy chybí [obr. 20]. Při této obnově byl také nejspíše zvýšen sklon střechy, v důsledku čehož musely být zazděny dva páry sdružených oken na východní straně věže. Žádné přesné datum ani zápis o zvyšování střechy se nedochoval, střecha ale viditelně zvyšována byla. Stopy jsou patrné ve zdivu na východní straně lodi [obr. 21].

V apsidě jsou zachovány nástěnné malby [obr. 22]. Dva pásy znázorňují výjevy ze života Krista a patrně i sv. Petra ze 13. a 2. čtvrtiny 14. století.²¹² Malby se vzájemně překrývají. Ze 13. století je ornamentální pruh mezi prvním a druhým pásem, fragmenty postavy starce s dětmi, tři žen a blíže neurčená scéna v druhém pásu apsidy.²¹³ Ze 2. čtvrtiny 14. století pak pochází výjevy Seslání Ducha svatého v prvním pásu apsidy, Smrt Panny Marie a neurčité fragmenty v druhém pásu apsidy.²¹⁴ Výjev *Maiestas Domini* v konše je ze 2. čtvrti 14. století.²¹⁵ Na jižní stěně lodi znázorňují nástěnné malby pocházející z 2. poloviny 14. století sv. Kateřinu a Zvěstování [obr. 23].²¹⁶ Na těchto malbách je patrný italský vliv a to hlavně v kompozičním schématu, konstrukci trojrozměrných architektonických detailů a v dekoraci, čímž se podobají nástěnným malbám ve Starém Svojanově a ve Vítějvsi.²¹⁷ Objeveny byly roku 1914, kdy probíhala oprava kostela. V této době vlastnil Poříčí nad Sázavou František Ferdinand d'Este, který měl restaurování maleb financovat, byl však v červnu zastřelen, a tak se odkrývání maleb ujal místní farář, který je však odkrýval neodborně.²¹⁸ V roce 1921 byla jeho činnost zastavena. Odkrytí a konzervace byly prováděny až od roku 1933 do roku 1934

²¹⁰ Mareš 1971, str. 197

²¹¹ tamtéž

²¹² Poche 1982, str. 138-139

²¹³ Pěšina, J.: *Gotická nástěnná malby v zemích českých I.*, Praha 1958, str. 290

²¹⁴ tamtéž

²¹⁵ Poche 1982, str. 138-139

²¹⁶ tamtéž

²¹⁷ Stejskal 1984, str. 344

²¹⁸ Pěšina 1958, str. 290

akademickým malířem Františkem Fišerem.²¹⁹ Další restaurace byly prováděny profesorem Toroněm v 70., 80. a 90. letech 20. století.²²⁰

V konše je v mandorle znázorněn v přísně frontálním pohledu Kristus, který sedí na duze [obr. 24]. Toto vyobrazení pochází ze 2. čtvrtiny 14. století. Mandorla má karmínovou barvu a je lemována světlým, zřejmě okrovým pruhem, Kristus je znázorněn barvami světlými a má některé shodné znaky s Kristem v kostele v Janovicích nad Úhlavou – a to hlavně tvar hlavy, vlasy a vousy.²²¹ I tělo Krista ve sv. Petru se podobá Kristu v Janovicích jen s tím rozdílem, že poříčský Kristus nemá rozepjaty paže.²²²

Po stranách Krista jsou dva kruhové medailony, v nichž jsou vyobrazeny symboly evangelistů – vlevo lev, vpravo anděl s páskou, na níž se dochovaly nečitelné zbytky písma.²²³ Lev má otevřenou tlamu a protáhlé tělo, jehož znázornění je spíše realistické než symbolické. Stejně je tomu i u dětské postavy anděla.²²⁴ Jak píše Pěšina: „I při špatném stavu maleb lze soudit na poměrně volné a živé malířské provedení, které zejména v podání pružných letek křídel připomíná ztracenou malbu z bývalého Melantrichova domu v Praze.“²²⁵

V konše jsou ještě zachovány části dvou medailonů, které se nachází blíže k východní straně konchy, v nichž zřejmě také byly symboly druhých dvou evangelistů.²²⁶ Zbytek konchy je vyplněn červenými hvězdami na modré ploše. Od lodi je koncha oddělena vítězným obloukem zdobeným malovaným pásem lámané stuhy, na které se střídá okrová a karmínová barva [obr. 24].

Malby v apsidě jsou rozděleny na dva horizontální pásy ornamentálním pruhem, který je tvořený úponkovým ornamentem s medailony, na nichž jsou zobrazeny polopostavy andělů.²²⁷ Tento pruh pochází ze 13. století.²²⁸ V pravé horní polovině se dochovaly

²¹⁹ Pěšina 1958, str. 290

²²⁰ www.web-mia.com/farnost-porici/O-farnosti/Default.aspx

²²¹ Pěšina 1958, str. 292, více o malbách v Janovicích nad Úhlavou viz Stejskal, K.: Počátky gotického malířství, in: Chadraba, R.: Dějiny českého výtvarného umění I/1, Praha 1984, str. 288-289

²²² Pěšina 1958, str. 292

²²³ tamtéž

²²⁴ tamtéž

²²⁵ tamtéž, více k Melantrichovu domu viz Stejskal, K.: Počátky gotického malířství, in: Chadraba, R.: Dějiny českého výtvarného umění I/1, Praha 1984, str. 305

²²⁶ Pěšina 1958, str. 290

²²⁷ tamtéž

²²⁸ tamtéž

fragmenty malby znázorňující patrně Nanebevstoupení.²²⁹ Následující scéna, která je zakomponována do architektonického prostoru naznačeném cimbuřím, zobrazuje Seslání sv. Ducha a pochází ze 2. čtvrtiny 14. století. Skupina apoštolů, ke které přilétá holubice, je vyobrazena ve dvou řadách nad sebou. I tento výjev je porušen a to hlavně ve své pravé části.²³⁰

Dolní pás je rozdělen na několik polí stlačenými arkádami na sloupech. V každém poli se pak odvíjí jednotlivá scéna. Scéna vlevo, kde stojí skupina postav za lůžkem, které je pokryto látkou zdobenou kosočtverci, zřejmě znázorňuje Smrt Panny Marie a pochází ze 2. čtvrtiny 14. století [obr. 25].²³¹ V další části je zobrazen stařec se svatozáří, který drží v ruce dítě. V pravé části jsou pak již jen románské fragmenty, u kterých ale není jasné, co by mohly znázorňovat – čtyři patrně ženské postavy, z nichž jedna je obrácena doprava, dvě doleva a poslední čelem k divákovi. K této jsou pak zády obráceny další tři postavy.

Rozvržení těchto maleb vychází jistě z románského umění – dělení horizontálních pásů arkádami je podobné jako v nástěnných malbách v Rovné z poslední čtvrtiny 12. století a ornamentální pruh mezi prvním a druhým pásem se podobá výzdobě kostela sv. Lazara na Novém Městě v Praze ze 2. poloviny 13. století.²³² V dolním horizontálním pásu se pak zachovaly fragmenty původní románské malby – postava vousatého starce, který v ruce drží menší postavy. Pěšina píše, že tento fragment možná znázorňuje Abraháma na trůně, který drží v ruce duše v podobě dětí. Avšak uvádí také, že není jisté, zda změt' čar v rukou starce – tedy postavy dětí - nejsou jen dílem restaurátora.²³³ Slohově se tato malba nejvíce podobá malbě sv. Kryštofa v Bořitově ze 2. čtvrtiny 13. století.²³⁴ Dalším fragmentem románské malby jsou čtyři zřejmě ženské postavy. Tento fragment je vykládán jako Navštívení, ale ani toto není jisté, protože dvě hlavní postavy v objetí jsou značně poškozeny.²³⁵ Poslední románský fragment zobrazuje starce ve vězení – zřejmě sv. Petra, kterého z vězení osvobozují

²²⁹ Pěšina 1958, str. 291

²³⁰ tamtéž

²³¹ tamtéž, str. 290-291

²³² tamtéž, více o kostelu sv. Lazara viz Květ, J./Mencel, V.: Praha románská, Osmero knih o Praze II, Praha 1948, obr. 58 a o kostelu v Rovné viz Mašín, J.: Románská nástěnná malby v Čechách a na Moravě, Praha 1954, obr. 43-57 či též: Románské malířství, in: Chadraba, R.: Dějiny českého výtvarného umění I/1, Praha 1984, str. 121-123

²³³ Pěšina 1958, str. 290-291

²³⁴ tamtéž, více o malbách v Bořitově viz Mašín, J.: Románské malířství, in: Chadraba, R.: Dějiny českého výtvarného umění I/1, Praha 1984, str. 123-124

²³⁵ Pěšina 1958, str. 290-291

andělé, což by mohly být postavy po stranách [obr. 26].²³⁶ Pěšina píše: „ Ikonografické obdoby pro takovou scénu nalezneme však až v umění gotickém, u nás ve Velislavově bibli z doby kolem roku 1340.“²³⁷ Domněnku, že jde o sv. Petra, potvrzují stopy nápisu nad vřením, kde je napsáno: PE-R--. Tento nápis lze doplnit na PETRUS.²³⁸ Všechny fragmenty románské malby vznikly patrně v polovině 13. století.²³⁹

Pozdně románská výzdoba kostela byla v gotice přemalována – v horním pásu je výjev Seslání Ducha svatého, v dolním pak Smrt Panny Marie.²⁴⁰ Tato malba se od jiných ikonografických zobrazení odlišuje tím, že zde není plný počet apoštolů.²⁴¹ Na tuto malbu navazuje domnělé románské Navštívení Panny Marie. Zřejmě ale byl tento výjev také přemalován gotickou malbou.²⁴² Malby v konše a v apsidě se liší hlavně tím, že malby v konše jsou provedeny malebněji, zatímco malby v apsidě jsou spíše v kresebném stylu.²⁴³

Na severní stěně pod obrazem Bohatce a Lazara se nachází ještě jedna nástěnná malba, dá-li se to tak označit, protože v tomto případě jde o text, který je psán gotickým písmem [obr. 27]. Celý text má asi deset řádků, ale je na mnohých místech setřený a nečitelný – nejvíce v pravé dolní části. Psán je nejspíše staročeštinou – usuzuji tak z čitelných slov „slowo Boží“ v pravé horní části.

Vybavení kostela je poměrně chudé a nesourodé. Většina mobiliáře sem byla přesunuta z kostela sv. Havla. Hlavní raně barokní oltář pochází z roku 1680 [obr. 28].²⁴⁴ Je to ploché, portálové dílo, které má po stranách dva zlatě polychromované kanelované sloupky. Mezi sloupky je původní pětiboký svatostánek, který má na každém rohu zlatý torčovaný sloupek – dohromady je tedy ozdoben čtyřmi takovými sloupky. Svatostánek je černý jen dvířka jsou zlatě polychromována. Na špicí svatostánku stojí kříž. V této rovině přisedá k oltáři menza, takže jeho spodní část je skryta. Za menzou je nápis na oltáři nápis potvrzující dobu vzniku: „Tento oltář, též i druhý, ke cti a chvále nerozdílné Trojice svaté, blahosladené Rodičky Boží

²³⁶ Pěšina 1958, str. 290-291

²³⁷ tamtéž, více o Velislavově bibli viz Matějček, A.: Velislavova bible a její místo ve vývoji knižní ilustrace gotické, Praha 1926 či Stejskal, K.: Počátky gotického malířství, in: Chadraba, R.: Dějiny českého výtvarného umění I/1, Praha 1984, str. 306-307, 309

²³⁸ Pěšina 1958, str. 290-291

²³⁹ tamtéž

²⁴⁰ tamtéž, str. 292

²⁴¹ tamtéž

²⁴² tamtéž

²⁴³ tamtéž

²⁴⁴ Poche 1982, str. 138-139

Panny Marie, též sv. Havla, sv. Jana Křtitele, Jan Kašpar Mazura, farář, z almužny od dobrodincův sebrané udělali dal, žádajíc, aby svatí patronové za jeho duši a dobrodincův před trůnem Trojice orodovali.²⁴⁵ Boky oltáře jsou zdobeny boltcovým ornamentem, který je zlatě polychromován. Na kanelované sloupky nasedá lomený nástavec, který je po stranách taktéž zdoben boltcovým ornamentem. Zde se pod rozeklaným tympanonem nachází původní obraz sv. Jana Křtitele.²⁴⁶ Na spodním obraze z poloviny 18. století je znázorněn sv. Petr s klíči v pravici a s knihou v levici, který pozvedá hlavu k obloze.²⁴⁷ Nad ním je zachycen anděl, který se chystá sv. Petra korunovat. Vlevo v pozadí je drobný výjev Ukřižování sv. Petra a vpravo je znázorněn zástup jezdců, z nichž první klesá z koně, protože byl zasažen bleskem. Celý obraz, jehož autor je neznámý, je laděn do okrovohnědé barvy. Tento oltář stával původně v kostele sv. Havla. V roce 1746, kdy byl kostel sv. Havla nově vybaven, byl oltář přemístěn do kostela sv. Petra. Obraz sv. Havla byl vyměněn za obraz sv. Petra.²⁴⁸ Oltář je černě a zlatě polychromován. Svatostánek je nyní v severní stěně apsidy.

Severní boční oltář je poměrně malý a plochý. Pochází z doby kolem roku 1715 a jeho autorem je Ferdinand Zelenka z Nespek.²⁴⁹ Oltář je zasvěcen sv. Janu Nepomuckému, jehož socha stojí na zdobeném podstavci [obr. 29]. Podstavec je tvořen dvěma malými sloupky, k nimž z boku přiléhá voluta v podobě boltce. Sloupky jsou polychromovány tak, aby připomínaly mramor a nahoře a dole jsou zlatě zdobeny. Mezi nimi se nachází reliéf, jenž znázorňuje světce v kutně – zřejmě Antonína Padaunského, který drží v levé ruce dítě a v pravé větvičku. Při jeho levé ruce se nachází stůl s knihami. Reliéf je bohatě polychromován – pozadí je modré, světec má hnědý šat, dítě je zabaleno do bílého šátku a větvička spolu s růžencem, který visí světcovi u pasu, jsou stříbrné. Na reliéf a sloupky nasedá abakus, na kterém stojí socha sv. Jana Nepomuckého před retáblem s rozvilinovým rámem. Retábl je zlatě polychromován, pozadí sochy vínově a rozvilinový rám, v jehož horní části jsou dvě postavičky andělů, je stříbrozlatý. Sv. Jan Nepomucký drží v levé ruce list palmy a v pravé ruce krucifix, na něj zamýšleně hledí. Jeho tělo tvoří podobu obráceného písmene S, tedy jakousi spirálu, pohyb vzhůru. Spodní roucho je nařaseno převážně na pravé straně, což dodává dojem jakoby z levé strany vál vítr. Socha sv. Jana Nepomuckého je bohatě

²⁴⁵ Podlaha 1908, str. 183

²⁴⁶ Poche 1982, str. 138-139

²⁴⁷ Podlaha 1911, str. 228-231

²⁴⁸ Podlaha 1908, str. 181

²⁴⁹ Poche, E.: Umělecké řemeslo vrcholného baroka v Čechách, in Dvorský, J.: Dějiny českého výtvarného umění II/2, Praha 1989, str. 630

polychromována – spodní roucho je černé, následuje bílá rocheta a zelená dalmatika. Spodní část bílé rochety zdobí krajka, která vypovídá o precizní práci řezbáře. Sochy andělíčků jsou těly otočeny ke světci, avšak hlavy mají na druhou stranu. Polychromovány jsou tělovou barvou.

Jižní boční oltář s obrazem sv. Václava [obr. 30] je stejného stáří jako severní boční oltář a taktéž od F. Zelenky.²⁵⁰ Oltář je ploché dílo, do prostoru vystupuje pouze jeho spodní část, kde voluty, na nichž stojí sochy, tvoří písmeno V. Voluty jsou polychromovány v mramorové barvě a na každé se nachází zlatý akant. Na volutu nasedá abakus, na kterém stojí socha světce – na pravé straně je to socha sv. Prokopa a na levé sv. Vojtěcha. Mezi volutami se nachází schránka na svátosti, která je zdobena zlatým křížem na stříbrném poli. Nad ní je rozvilinový, bohatě zdobený rám, který je polychromován zlatě a stříbrně. Na pravé straně oltáře sv. Václava stojí socha sv. Prokopa, který má na řetízku d'ábla, proti němuž třímá v pravé ruce kříž. V levé ruce drží berlu. D'ábel je znázorněn jako malá okřídlená bytost s rohy, která vylézá ze země u světcových nohou. Sv. Prokop má stříbrné roucho a plášť, který je z vnější strany zelený a z vnitřní okrový. Vlevo je plášť více nařasen. Na levé straně oltáře se nachází socha sv. Vojtěcha s pádlem, které drží v levé ruce. V pravé ruce má berlu. Sv. Vojtěch má stříbrné roucho a plášť, který je z vnější strany vínový a z vnitřní zelený. Postava světce je prohnutá a tvoří písmeno S, plášť je proto více nařasen na pravé straně. Obraz sv. Václava se nachází uprostřed rozvilinového rámu. Sv. Václav je zde typicky zobrazen ve zbroji. V pravé ruce drží praporec s orlicí a v levé štít s plaménkovou orlicí. Za zády má dva anděly a z nebe se pak na něho dívají další čtyři andělé. Obraz je podle profesora Toroně, který ho restauroval, starší než samotný oltář, lze se proto domnívat, že se původně nacházel v kryptě kostela sv. Havla, kde je doloženo, že tu stával oltář sv. Václava.²⁵¹ Na malém obraze nad sv. Václavem je zobrazena Staroboleslavská madona.

Na severní straně vítězného oblouku stojí barokní socha sv. Víta [obr. 31] z roku 1717.²⁵² Sv. Vít je znázorněn typicky jako mladík, který drží v pravé ruce praporec a v levé ruce knihu, kterou si opírá o praporec. Sv. Vít je polychromován stejnými barvami jako sochy světců na bočních oltářích, proto se lze domnívat, že by mohl být od stejného autora – tedy od F. Zelenky. Boty a rukavice má okrové, roucho zelené a plášť vínový – jen kolem krku stříbrný. Sv. Vít má dlouhé, kudrnaté vlasy a dívá se dolů do lodí. Na břevnu vítězného oblouku stojí

²⁵⁰ Poche 1982, str. 138-139

²⁵¹ Podlaha 1908, str. 181

²⁵² Poche 1982, str. 138-139

sochy Kalvárie z doby kolem roku 1725.²⁵³ Sochy jsou malé a provedené ve zhrublé podobě – kvalita soch na bočních oltářích je jim cizí. Ukřižovaný Kristus nemá skloněnou hlavu, ale dívá se přímo. Pod ním napravo je socha Panny Marie, která spíná ruce a dívá se na Krista. Vlevo je socha sv. Jana Evangelisty, který drží v levé ruce knihu a pravou ruku pozvedá ke Kristu. Panna Marie je polychromována tradičními barvami – má červený šat a modrý plášť. Sv. Jan Evangelista má zelený šat a žlutooranžový plášť. Zajímavé je, že toto břevno na fotce interiéru kostela z počátku 20. století chybí [obr. 32] – A. Podlaha se o něm a o sochách zmiňuje jen, že tu kdysi podle inventáře z roku 1756 byl, ale pak byl odstraněn.²⁵⁴ V tu dobu, tedy počátkem 20. století, stály na každé straně apsidy malé sošky Panny Marie a sv. Anny. Nelze je více popsat, protože se zachovala jen jedna fotografie, na které jsou zachyceny z dálky [obr. 32]. Domnívám se ale, že by mohlo jít o sochy, které původně stály na bočních oltářích sv. Havla a roku 1901, po zakoupení soch Božského srdce Páně a Srdce Panny Marie, byly odstraněny neznámo kam.²⁵⁵ Ve farní kronice se píše, že je pan farář našel na půdě.²⁵⁶ Dále je zde uvedeno, že břevno s Kalvárií bylo do kostela navráceno po restauraci maleb v roce 1934.²⁵⁷

V lodi visí několik obrazů – na severní straně se nachází barokní obraz Bohatce a Lazara, který je ale značně zašlý [obr. 33]. Patrné je, že se děj odehrává v přírodě. Uprostřed obrazu sedí u stolu muž a žena. Vlevo od nich je polonahá postava muže. Rozeznat lze ještě jakýsi oblouk v zahradě a postavu, která klečí před stolem, jinak je obraz nečitelný. Pod tímto obrazem je odkryt gotický text, který je zarámován do okrového rámu. Podle E. Pocheho na této stěně visel ještě obraz sv. Petra z roku 1680, který byl původně na hlavním oltáři.²⁵⁸ S tím však nelze souhlasit, protože na hlavním oltáři byl původně obraz sv. Havla, který se nyní nachází v kostele sv. Havla. Na jižní straně lodi visí kopie Raffaelova obrazu Madona di Foligno od J. V. Hellicha z roku 1838 [obr. 34].²⁵⁹ Obraz má trojúhelníkovou kompozici tvořenou vynášející se Madonou a postavami sv. Jana, sv. Františka, sv. Jeronýma a donátora, které jsou vždy po dvou na každé straně. Všechny postavy vzhlížejí k Madoně, mezi nimi pak stojí anděl. Madona sedí na oblaku a kolem ní je aureola. Krajina v pozadí s bleskem pak

²⁵³ Poche 1982, str. 138-139

²⁵⁴ Podlaha 1908, str. 184

²⁵⁵ tamtéž, str. 181

²⁵⁶ Farní kronika II., Poříčí nad Sázavou, str. 251-252

²⁵⁷ tamtéž

²⁵⁸ Podlaha 1911, str. 228-231

²⁵⁹ Poche 1982, str. 138-139

připomíná skutečnou událost, kdy byl zázračně zachráněn donátorův dům.²⁶⁰ Tento obraz sem byl dán z kostela sv. Havla roku 1901, kam jej daroval Jan z Lobkowicz.²⁶¹ V předsíni na její severní straně visí barokní obraz Vzkříšení Lazara, který je také značně zašlý.²⁶² Antonín Podlaha se ještě zmiňuje o obraze od F. Waldherra Ježíš přítel dítek z roku 1835, který visel na severní straně lodi.²⁶³ Ten se nyní nachází v kostele sv. Klimenta ve Lštění. Obrazy Vzkříšení Lazara a Bohatec a Lazar visely původně na poprsí kruchty a již Antonín Podlaha je popisuje jako „značně zašlé“.²⁶⁴

Kazatelna stojí při pravé straně lodi a je nízká, cihlová [obr. 35]. Za ní bylo proraženo okno na hřbitov, aby v případě přeplnění kostela slyšeli kázání i lidé venku.²⁶⁵ Okno je dnes zadrženo. Kdy kazatelna vznikla, není nikde uvedeno. Tvoří jí k lodi šikmá cihlová zeď ve tvaru oblouku. Kazatelna využívá výklenku ve zdi, kde bylo původně proraženo okno ven. Na rozdíl od většiny kostelů je tato kazatelna dnes stále využívána. Zřejmě je to dáno zdejšími specifickými podmínkami – kazatelna není vyvýšena a navazuje přímo na prostor kněžiště, který je nedostačující, a tak se rozšířil ještě o prostor kazatelny.

Na severní straně věže pod střechou je patrný do zdi vytesaný letopočet 1677, kdy byl kostel obnoven. Ve věži visí dva zvony – první velký „Petr“ z roku 1507 s gotickým latinským nápisem od mistra Bartoloměje z Nového Města a druhý, menší „Pavel“ z roku 1599.²⁶⁶ Tento zvon má na sobě nápis: „Leta Panie 1599 tento zvon tyto osoby zgednali a zaplatili, z Porzicze Wit Kowarżiku, Hawel rychtarż a Krisstof Kostelnik.“²⁶⁷ Velký zvon chtěli ukrást zloději, a aby ho mohli dostat z věže, rozlomili sloupek mezi okny. Zvon pak díky vyrušení zanechali na nedalekém poli.²⁶⁸ Zvon byl navrácen zpět do věže. Sloupek pak nechal opravit pan Jan Staněk mladší z Poříčí, ale nově vsazený díl nepřipomíná originál.²⁶⁹ Na vrcholu východního štítu lodi stával až do roku 1677 kamenný kalich, na znamení utrakvistické církve.²⁷⁰

²⁶⁰ Blažíček, O. J.: Raffael, Praha 1982, str. 41-42

²⁶¹ Podlaha 1908, str. 184

²⁶² Poche 1982, str. 138-139

²⁶³ Podlaha 1911, str. 228-231

²⁶⁴ Podlaha 1908, str. 184

²⁶⁵ tamtéž, str. 181

²⁶⁶ tamtéž

²⁶⁷ Zap 1860, str. 22

²⁶⁸ www.web-mia.com/farnost-porici/O-farnosti/Default.aspx

²⁶⁹ Zap 1860, str. 22

²⁷⁰ Vlasák 1874, str. 65-72

Vztah 19. století k románským památkám dosvědčuje následující příhoda – v roce 1829 navštívil Poříčí nad Sázavou pražský biskup František de Paula Pišťka, který se o kostelu sv. Petra díky jeho hrubým, kamenným zdem vyjádřil jako o „jeskyni lotrovské“.²⁷¹ V důsledku toho pak farář Václav Pohan nechal zdi lodi a apsidy nahodit a nabílit [obr. 36]. Věž zůstala bez omítky.²⁷² Kdy byla omítka odstraněna, se přesně neví, ve farní kronice je jen zápis ze dne 24. září 1912, kdy obec navštívila památková komise, jejímž předsedou byl architekt J. Fanta.²⁷³ Komise doporučila omítku odstranit zvenku i zevnitř. Kdy byla odstraněna vnější omítka, již dále není upřesněno, domnívám se ale, že k tomu došlo až po první světové válce. Vnitřní omítka naštěstí odstraněna nebyla a roku 1914 byly objeveny nástěnné malby.

Nejstarším zobrazením kostela sv. Petra je nejspíše dřevorytina od K. V. Zapa z roku 1828 [obr. 37], následuje grafika od F. Lorenze z roku 1853 [obr. 38].

Dnes je kostel výraznou dominantou obce. Bílou omítku již naštěstí nemá a je zachován ve své původní podobě. Jak bylo zmíněno na začátku, kostel stojí na žulovém výběžku, takže je od něho hezký výhled, který bohužel kazí stavba samoobsluhy s přilehlým volným, nevyužitým prostorem před kostelem. Nyní se v těchto místech začíná zřizovat park. Hřbitov okolo kostela se už nepoužívá a tak zarůstá, díky čemuž trpí samozřejmě i stavba kostela – obzvláště z jižní strany.

Kostel je využíván zdejší farní obcí – mše se tu konají každou středu a pátek. Uvnitř působí tajemně a útulně hlavně díky nástěnným malbám. Celkově je však jeho zařízení nesourodé a v mnohých případech se naprosto nehodí – v zadní části lodi jsou místo lavic dřevěné židle s plastovými výplety, v kazatelně jsou dřevotřískové poličky, podlahu tribuny pokrývá linoleum. Pod tribunou a v okolí kazatelny jsou zdi kostela značně vlhké a odpadává zde omítka. Celý kostel je vymalován bíle jen západní stěna má žlutou barvu, která je již značně vybledlá. Nástěnné malby jsou celkem v dobrém stavu, stejně tak i inventář.

Asi největší vadou na kráse je zarostlý hřbitov, který by bylo vhodné vysekat, aby byl kostel viditelnější a aby keře nezadržovaly u stavby vlhkost. Dále by bylo potřeba zpevnit vysoké zdi, které oddělují kostel od silnice. Jinak je vnějšek stavby dobře zachovalý. Nedávno byla v obci dokonce zřízena naučná stezka, která upozorňuje na tuto výjimečnou stavbu.

²⁷¹ Vlasák 1874, str. 65-72

²⁷² tamtéž

²⁷³ Farní kronika II, Poříčí nad Sázavou, str. 214

Vnitřek kostela by potřeboval sjednotit výmalbu a nahodit opadanou omítku pod tribunou a kolem kazatelny. Také židle s plastovými výplety a dřevotřískové poličky v kazatelně by bylo vhodné nahradit za lavice a police z kvalitního materiálu. Co se týče tribuny, je docela škoda, že je tak málo využívaná a slouží spíše jako sklad. Navrhovala bych vyměnit linoleum za kvalitnější podlahovou krytinu a dát sem lavice pro hudebníky či věřící.

4.3. Kostel sv. Havla

Kostel sv. Havla [obr. 38] stával ve středověké osadě Balkovice. Vystavěn byl ve 2. čtvrtině 13. století v pozdním románském slohu.²⁷⁴ Po roce 1620, kdy kostel vážně poničili polští kozáci, byl barokně obnoven.²⁷⁵ Další úprava proběhla roku 1745.²⁷⁶

Kostel sv. Havla [obr. 39] stojí na poloostrově, který tvoří řeka Sázava a do ní se vlévající potok Bystrý. Tento potok odděloval osadu Balkovice od Poříčí. Kostel sv. Havla je jednolodní, obdélná stavba s původně dvěma věžemi, které stály uprostřed při bocích kostela [obr. 40].²⁷⁷ Severní věž byla zničena při požáru roku 1620 a ubourána do výše lodi [obr. 41].²⁷⁸ Jižní věž měla původně dřevěný vršek [obr. 42], který byl roku 1886 nahrazen kamenným v pseudorománském slohu.²⁷⁹ K západním stranám věží přiléhají obdélné předsínky. Kostel sv. Havla má kvadratický presbytář ukončený půlkruhovou apsidou. Pod presbytářem se nachází krypta téhož půdorysu – tedy kvadratického s půlkruhovou apsidou. Západní průčelí kostela je barokní s portálem v ose a kartuší nad ním. Členěno je vpadlým polem a zakončeno štítem s panelovými kružbami.²⁸⁰

Kostel je vystavěn z pískovcových kvádrů a jak už bylo naznačeno – jeho prostorová skladba vznikla redukcí bazilikálního typu kostela. Středočeské kostely bývají někdy takto kombinovány, což je v rámci Čech jejich zvláštností.²⁸¹ Prvky baziliky, které v kostele sv. Havla nacházíme, jsou hlavně krypta pod presbytářem a věže při bocích lodi. Baziliky se hojněji v českém prostředí objevují v 11. století a obohacují Čechy o nové skladebné koncepce. Domácí tradice teprve vzniká. Baziliky se staví hlavně při kláštorech a ve městech, jen výjimečně slouží jako panský kostel.²⁸² Takovýmto výjimečným příkladem může být bazilika v Tismicích ze 3/4 12. století [obr. 5], kde už se objevuje domácí tradice – střídání sloupů a pilířů pod arkádami hlavní lodi, což bylo převzato z kláštera v Ostrově.²⁸³ Dalším

²⁷⁴ Merhautová / Třeštík 1984, str. 259

²⁷⁵ Lehner 1905, str. 116

²⁷⁶ Poche 1982, str. 139-140

²⁷⁷ tamtéž

²⁷⁸ Lehner 1905, str. 116

²⁷⁹ Poche 1982, str. 139-140

²⁸⁰ tamtéž

²⁸¹ Merhautová / Třeštík 1984, str. 259

²⁸² tamtéž, str. 186

²⁸³ tamtéž, str. 182

příkladem, ke kterému má Poříčí nad Sázavou vzdáleností blíže, je původní bazilika v Živohošti, která pochází z konce 11. století a stávala v přemyslovském dvorci.²⁸⁴

Další kostel, který je kombinován s bazilikálními prvky, stojí nedaleko – v Kondraci – a má k západní straně připojeny dvě kulaté věže.²⁸⁵ Kostel sv. Bartoloměje v Kondraci [obr. 43] byl vystavěn po roce 1200 ve zhrublé, stěží pochopitelné formě.²⁸⁶ Kulaté věže při západním průčelí jsou znakem baziliky a ne jednolodního kostela, dalším nelogickým prvkem kostela v Kondraci je umístění vstupního portálu, který není v ose průčelí ale v jižní stěně lodi. S tímto kostelem bývá právě kostel sv. Havla dáván do kontrastu. Kostel sv. Havla je z tohoto hlediska stavbou s úměrnými proporcemi, které jsou logicky skloubené a s pregnantně vyjádřenými stavebními články.

Díky své prostorové skladbě, která vznikla redukcí bazilikálního typu, a významné kryptě je kostel sv. Havla řazen mezi vzácné památky románského stavitelství v Čechách.²⁸⁷ Obdobu kostela sv. Havla je v Čechách možné hledat převážně jen v klášterních komplexech jako jsou Doksany či Třebíč.²⁸⁸ Významnou kryptu z této doby má ještě chrám sv. Jiří na Pražském hradě a kostel sv. Václava ve Staré Boleslavi.²⁸⁹

Lod' kostela je dlouhá 11 metrů, široká 7 metrů a vysoká 11 metrů. Sklenuta je dvěma poli křížové klenby s napodobenými žebry, která dosedají na přípory s ornamentálními hlavicemi. Klenby jsou rozděleny pasem, což je znak pozdní románské doby, který doznívá právě v kostele sv. Havla.²⁹⁰ Presbytář, který je o 1,9 metru výše než podlaha lodi, je čtvercový a přilehá k němu polokruhová apsida. Sklenut je jedním polem křížové klenby taktéž s napodobenými žebry, apsida konchou.²⁹¹ Po pravé a levé straně vede na presbytář z lodi schodiště o 9 schodech [obr. 44]. Mezi ním je půlkruhově sklenutý vchod do krypty, která se nachází pod presbytářem a má stejný půdorys. Tento vchod není původní, byl probourán při opravách v letech 1745 – 1750.²⁹² Původně vedly do krypty dva vchody – jeden z levé strany

²⁸⁴ Merhautová / Třeštík 1984, str. 182

²⁸⁵ tamtéž

²⁸⁶ tamtéž, více o kostele sv. Bartoloměje v Kondraci viz Benešová, K.: *Architektura románská*, Praha 2001, str. 137

²⁸⁷ Merhautová / Třeštík 1984, str. 259

²⁸⁸ Vlček, M.: *Barokněgotická úprava kostela sv. Havla v Poříčí nad Sázavou*, SVPP 17, 1976, str. 163

²⁸⁹ tamtéž

²⁹⁰ Mencl 1974, str. 15

²⁹¹ Poche 1982, str. 139-140

²⁹² www.web-mia.com/farnost-porici/O-farnosti/Default.aspx

presbytáře po schodech v síle zdi [obr. 45] a druhý z jižní věže, kde jsou také schody v síle zdi [obr. 46], které byly nejprve zazděny a roku 1906 znovu obnoveny.²⁹³ Tyto dva vchody se dnes nepoužívají.

Obdélná krypta [obr. 47] má rozměry 4,5 metru na délku a 6,2 metru na šířku a je sklenuta křížovou klenbou, kterou podpírají čtyři osmiboké románské sloupy čtvercového půdorysu s krychlovými hlavicemi. Sloupy jsou od sebe vzdáleny 2,5 metru na délku a 2,4 metru na šířku, takže tvoří téměř čtverec. Apsida v kryptě má poloměr 4,4 metru a nachází se v ní tři původní románská okna. Podlaha apsidy je oproti zbývajícimu terénu asi o 20 cm vyvýšena. Na severní a jižní straně jsou románské, polokruhově zaklenuté portály, které vedou k úzkým chodbám v síle zdi a spojují tak kryptu s presbytářem a jižní věží. Zde je zajímavé, jak byl řešen prostor pro otvírání dveří, které se otvíraly směrem do úzké chodby. Prostor chodby je na vnější straně šikmo rozšířen tak, aby se tam dveře vešly.

Sloupy krypty jsou osmiboké s krychlovými hlavicemi [obr. 48]. Na čtverhranných deskách stojí osmihranná ozdobná patka [obr. 49], jejíž vršek zakončuje úzký proužek – krček. Na něj nasedá osmihranný dřík s naznačenou entazí. Všechny osm stran dříku je mělce žlábkovaných a nahoře ozdobených půlkruhových štítky. Na dříku spočívá krychlová hlavička, která je ozdobena půlkruhy. Hlavici pokrývá třikrát odstupňovaná krycí deska.

Krypta byla nazývána kaplí sv. Václava, protože tam stával starý vyřezávaný a pozlacený oltář s obrazem sv. Václava.²⁹⁴ Počátkem 20. století již zde stál oltář jiný. A. Podlaha ho popisuje jako malý oltář z kamenů, kterými byly původně přikryty hrobky v kostele, na němž stál dřevěný tabernákl s křížem. Okolo oltáře byl dřevěný rám [obr. 50]. Tento oltář byl postaven roku 1886.²⁹⁵ Dále A. Podlaha popisuje, že se zde každý rok stavěl Boží hrob.²⁹⁶ Oltář zde již nestojí, ale obraz sv. Václava se zřejmě nachází v bočním oltáři kostela sv. Petra.²⁹⁷ Dnes tu na malém stole stojí dřevěná socha sv. Václava [obr. 51]. Socha je jednoduše vyřezána a není polychromována. Sv. Václav drží v pravé ruce paprpec a v levé erb. Z jakého období socha pochází, není známo. Boží hrob se zde i nadále staví a v tento čas je sem umístěn dřevěný kříž s rámem z roku 1886.

²⁹³ Podlaha 1908, str. 176-184

²⁹⁴ tamtéž

²⁹⁵ tamtéž, str. 179

²⁹⁶ tamtéž

²⁹⁷ viz výše, str. 28

Na klenbu krypty měl podle některých autorů vliv Sázavský klášter.²⁹⁸ Tito autoři ovšem své tvrzení zdůvodňují pouze blízkou vzdáleností kláštera a vylučují vliv Ostrovského kláštera, který díky své poloze, kryptu mít nemohl.²⁹⁹ Jiní autoři spojují kryptu kostela sv. Havla s kryptou v klášteře v Doksanech – podobnost lze podle nich hledat hlavně v klenbě [obr. 52].³⁰⁰

Do lodi lze vstoupit dvěma vchody – západním vstupem a bočním vstupem přes jižní předsíň. Oba vchody mají tvar lomeného oblouku a pochází z doby poslední úpravy kostela tedy z let 1745 – 1750.³⁰¹ V lodi se nachází pět oken barokního původu – dvě na jižní straně, dvě na severní a jedno v západním průčelí. Okna překvapivě nejsou zakončena lomeným obloukem, nýbrž půlkruhem. Původně tu bylo šest románských oken, která byla při barokní úpravě roku 1677 rozšířena.³⁰² Románská okna se nacházela na stejných místech jako nynější barokní okna. Při další úpravě v letech 1745 – 1750 byly k oběma věžím přistaveny předsíně, díky nimž musela být zazděna prostřední okna na obou stranách lodě.³⁰³ Při této opravě byl také zazděn jižní portál a byl v západním průčelí postaven nový [obr. 53], nad který byly umístěny erby patronů kostela Františka Václava hraběte Vrtby a jeho manželky Marie Anny hraběnky z Klenové [obr. 54]. Nový portál odpovídá duchu barokní gotiky, protože má tvar lomeného oblouku. Nad ním bylo proraženo nové obdélné okno s půlkruhovým zakončením.³⁰⁴ Celkově se do dnešní doby v kostele zachovalo sedm románských oken - jedno okno se nachází uprostřed apsidy, dvě v severní straně lodi, kde jedno osvětluje schodiště na tribunu [obr. 55] a druhé schodiště do krypty. Další románské okno se zachovalo v jižní věži, kde osvětluje schodiště do patra, a poslední tři okna jsou v apsidě krypty.

Původně míval kostel sv. Havla dvě věže, severní byla poničena požárem, který založili roku 1620 polští kozáci.³⁰⁵ Byla pak ubourána do výše lodi a nikdy již nedostavěna. Dnes se v ní i přilehlé předsíni nachází sakristie, vchod do ní vede z levé strany presbytáře. V jižní věži, jejíž současná podoba je z roku 1886, kdy byl její dřevěný vršek [obr. 56] nahrazen

²⁹⁸ Lehner 1905, str. 115 či Radová-Štiková, M.: Předrománská a románská architektura Středočeského kraje, Praha 1983, str. 13

²⁹⁹ Radová-Štiková 1983, str. 13

³⁰⁰ Mencil 1974, str. 25

³⁰¹ Zap 1860, str. 20

³⁰² www.web-mia.com/farnost-porici/O-farnosti/Default.aspx

³⁰³ Vlček 1976, str. 155-163

³⁰⁴ tamtéž

³⁰⁵ Lehner 1905, str. 116

kamenným v pseudorománském slohu, je schodiště do patra věže.³⁰⁶ V jižní předsíni je boční vchod do kostela. Věž byla původně zděná jen do výše sedlové střechy, kde na ní nasedala dřevěná zvonice s cibulovou bání. Ta byla otevřena zřejmě asi jen jedním oknem. Spodní, zděná část měla nejspíše tři lomená okna. Dnes má věž čtyři velká půlkruhově zakončená okna. Nad každým je pak trojúhelníkový štít s dvěma malými okny. Na čtyři štíty nasedá routová oplechovaná střecha.

V jižní stěně se dochoval původní vstupní portál, dnes částečně zazděný [obr. 57]. Portál je odstupňovaný a členěný. Hrany ústupků jsou ozdobeny plastickým zubořezem, bobulkami a prutem přesně v tomto pořadí. Portál má zajímavý námět na tympanonu [obr. 58]. Reliéf zobrazuje dva stromy, mezi nimiž se nachází kříž.³⁰⁷ Námět je čerpán z Bible, kde v Genesi je zmínka o dvou stromech rostoucích v ráji. První byl strom moudrosti a z druhého stromu byl udělán kříž pro Ježíše Krista.³⁰⁸ Zdejší výtvarná kompozice, kde je kříž umístěn mezi stromy, je starého původu a byla ve vrcholném středověku používána i v záalpské Evropě - tento motiv tympanonu poříčského kostela sv. Havla má analogii na jižním portálu baziliky ve Wechselburgu v Sasku.³⁰⁹ Zde je znázorněn kříž vepsaný do kruhu, ale stromy po jeho stranách jsou jen poloviční. Na severním portále jsou stromy znázorněny celé, ale chybí kříž.³¹⁰ Tympanon kostela sv. Havla je lemován pilovitým vlysem. Portál byl odhalen roku 1948 a restaurován roku 1971, kdy byl uveden do nynější podoby.³¹¹

Portál kostela sv. Havla má také některé shodné rysy s portály jihočeských kostelů – například bobulky (vliv strakonické stavební huti) či oblý prut (vliv rakouských cisterciáckých klášterů).³¹² Podobné tympanony se nacházejí v Libčevsi, Zahrádce a Kondraci.³¹³

Srovná-li se tento portál s portálem kostela sv. Bartoloměje v Kondraci, tak vynikne jeho kultivovanost a zdařilost. Na kondrackém tympanonu je použita stěží pochopitelná zkratka.³¹⁴

³⁰⁶ Poche 1982, str. 139

³⁰⁷ Merhautová, A.: K ikonografii českých raně středověkých tympanonů, Praha 1976, str. 423-424

³⁰⁸ tamtéž

³⁰⁹ tamtéž

³¹⁰ tamtéž

³¹¹ www.web-mia.com/farnost-porici/O-farnosti/Default.aspx

³¹² Merhautová 1984, str. 65, více ke strakonické stavební huti viz Kuthan, J.: Středověká architektura v jižních Čechách do poloviny 13. století, Č. Budějovice 1977, str. 89-92, 116-118, více k cisterciácké architektuře viz Koch, W.: Evropská architektura, Praha 1998, str. 140-141

³¹³ Homolka, J.: Románské sochařství, in Chabrada, R.: Dějiny českého výtvarného umění I/1, Praha 1984, str. 96

³¹⁴ Merhautová / Třešník 1984, str. 259-262

Motiv Ukřižování je tu znázorněn křížem uprostřed a jednou mimo střed vytesanou rozetou v kruhu znázorňující nejspíše slunce [obr. 59]. Původně ale mají být rozety dvě – jedna symbolizuje sluce a druhá měsíc.³¹⁵

Díky portálu by se podle V. Mecla dala stavba kostela sv. Havla přesněji datovat, protože se na něm vyskytuje zubořez, který se k nám spolu s dalšími ornamentálními vlysy dostává v letech 1180 – 1200.³¹⁶ Po roce 1220 pak mizí veškeré motivy bez tektonického charakteru – např. provazce i zubořez.³¹⁷ Jelikož ale portál sv. Havla zubořez má, lze se domnívat, že vznikl kolem roku 1200.

V letech 1745 – 1750 byl kostel sv. Havla opraven a nově zařízen díky hraběti Františku Václavovi z Vrtby.³¹⁸ Jak píše Podlaha: „Ačkoli byl v té době barokní sloh, hrabě nakázal vše provést v gotickém slohu.“³¹⁹ Výslední sloh, ve kterém je zhotoveno hlavní zařízení kostela – tedy tři oltáře v presbytáři, kazatelna a dřevěná oratoř, je barokní gotika. Autorem je řezbář Lazar Widman z Plzně s pomocníkem D. Pilátem z Poříčí.³²⁰ Vše bylo zhotoveno z lipového dřeva. Při této přestavbě získal kostel nynější vzhled – jak již bylo zmíněno, byl zazděn jižní portál a postaven nový v západním průčelí. Byly přistavěny předsínky k západním stranám věží, díky nimž došlo k zazdění prostředních oken v lodi [obr. 60], byla postavena dvě schodiště na presbytář, mezi nimiž byl probourán vchod do krypty [obr. 61]. Románská tribuna v západní části kostela byla nahrazena novou, barokní, která je trojboká. Také bylo upraveno západní průčelí kostela.³²¹

Západní průčelí je členěno vertikálně [obr. 74] – v prostředním červeném pásu je půlkruhově sklenuté okno, vstup zakončený lomeným obloukem a jediná plastická výzdoba – alianční vrtbovský erb. Z obou stran následuje pás béžové barvy, připomínající lizény a pás, který pokrývá vrstva dvojí omítky, která je „prostřihávána“ do tvaru obdélných dvojmo hrotitě zakončených polí. Štít tvoří rozštěpený trojúhelník s nalepenými štukovými žebry se čtyřmi

³¹⁵ Merhautová / Třeštík 1984, str. 259-262

³¹⁶ Mencl, V.: Vývoj středověkého portálu v Čechách, ZPP 20, 1960, str. 12

³¹⁷ tamtéž

³¹⁸ jako první tuto dataci uvádí Zap, K. V.: Poříčí nad Sázavou a nejbližší okolí, PA IV., Praha 1860, str. 19-21 vycházel ze zápisu z roku 1750, který se nachází v poříčské farní kronice, tuto dataci převzala další literatura

³¹⁹ Podlaha 1908, str. 182

³²⁰ Podlaha 1911, str. 217-218, podrobněji o L. Widmanovi viz Toman P.: Nový slovník československých výtvarných umělců, Praha 1947-1950, 2 sv., str. 698 či Horová, A.: Nová encyklopedie českého výtvarného umění, Praha 1995, str. 934

³²¹ www.web-mia.com/farnost-porici/O-farnosti/Default.aspx

vízkami, které vznikly zřejmě zjednodušením fiál. Uprostřed štítu se nachází okénko mandorlovitého tvaru. Fasáda kostela je tmavě červeně cihlová s béžovým malovaným kvádrováním, které je na bočních stranách kostela. Béžová je východní strana, ostění všech oken a snad kdysi i věž, která je dnes šedá.

Trojboká barokní kruchta s řezaným dřevěným zábradlím od Lazara Widmana [obr. 62] je podklenuta ve středu valenou klenbou a po stranách křížovou žebrovou klenbou.³²² Přístupná je točitém schodištěm, které se nachází nalevo od západního vstupu. Schodiště je osvětleno původním románským oknem. Varhany stojící na kruchtě pochází z roku 1868.³²³ Zhotoveny byly firmou K. Vocilky z Prahy, která jejich podobu podřídila pojetí ostatního mobiliáře.³²⁴

Hlavní oltář je široce rozevřené ale do prostoru mělce zasahující dílo [obr. 63]. Přestože je převážně tvořen v duchu barokní gotiky, nelze přehlédnout jeho rokokovou hravost, které ustoupil pevný řád i tektonika. Oltář zabírá téměř celý prostor apsidy a svým celkovým tvarem připomíná písmeno V. Prostřední část tvoří hladký, nevyřezávaný panel, ke kterému dole přisedá stůl, takže jeho spodní část zůstává skryta. Na něm spočívá půlkruhový svatostánek s ukřižovaným Kristem na špici, který je zdobený jemně vyřezávanými šřapci. Nad ním se nachází obraz sv. Havla, jak vymítá zlého ducha z posedlé ženy, od Františka Julia Luxe z roku 1750.³²⁵ Nad tímto obrazem je baldachýn tvořený dvěma oslími hřbety, které jsou ozdobené kružbami v podobě čtyřlístku či jeho částí a šesti andělky – dva andělci sedí na spodním oslím hřbetu, dva přidržují fiálu, která zdobí vršek tohoto hřbetu a poslední dva andělci sedí na vrchním oslím hřbetu, který je zakončen Božím okem. Po stranách prostřední části oltáře jsou portály, které mají tvar lomeného oblouku s předsunutou archivoltou. Po každé straně lomeného oblouku vyrůstají čtyři kanelované sloupky nesoucími ozdobný nástavec s fiálou. Dohromady je tedy na každé straně oltáře osm sloupků a čtyři ozdobné nástavce s fiálou. Na portály nasedá abakus, na kterém stojí sousoší - na pravé straně sv. Jana Nepomuckého, který uděluje žebrákovi, jenž sedí u jeho nohou, almužnu [obr. 64], na levé stojí socha sv. Liboria v rouše biskupském, u jehož nohou klečí hříšník, který očekává

³²² Poche 1982, str. 139

³²³ Vlč 1976, str. 165

³²⁴ tamtéž

³²⁵ tamtéž, str. 164, více o tomto malíři viz Preis, P.: Západočeský rokokový freskař František Julius Lux, Umění 12, 1964, str. 151-176

rozhřešení [obr. 65].³²⁶ Nad těmito sousošími je kružbový závěs, který nese desku se sousoším dvou andílků, z nichž jeden sedí a druhý se ho chystá obejmout.

Sv. Jan Nepomucký má bohatě vyřezávaný šat, který si levou rukou přidržuje. V pravé ruce má misku s almužnou. U jeho nohou sedí zarostlý žebrák v roztrhaném šatu – sedí tak, že jeho levá noha přepadá přes abakus a dosahuje lomeného oblouku portálu. Pravou nohu má danou přes levou. Obličej obrací k světci a svírá ruce v prosbě. Podle legendy se v žebrákovi ztvárnil autor zařízení řezbář Lazar Widman.³²⁷

Druhé sousoší znázorňuje sv. Liboria, který má bohatě vyřezávané biskupské roucho. Pravou ruku má pozvednutu vzhůru a v levé drží berlu. U jeho nohou klečí mladý hříšník, který má skloněnou hlavu. Podle legendy se v této postavě ztvárnil pomocník Lazara Widmana Daniel Pilát.³²⁸

Obraz na hlavním oltáři, který znázorňuje sv. Havla, jak vymítá zlého ducha z posedlé ženy, je považován za vůbec nejzdařilejší Luxovo dílo.³²⁹ Figura světce, který vymítá d'ábla z princezny je převzata z Asamovy kompozice v Kladrubech.³³⁰ Je zajímavé, že Lux s Widmanem v kostele sv. Havla nespolupracovali poprvé – dřívější spolupráce je známa z kostela sv. Vojtěcha ve Vejprnicích, zámecké kaple v Křimicích a také na Konopišti, což již byla zakázka pro hrabata z Vrtby.³³¹

Severní boční oltář Pražského Jezulátka má podobu panelu s pilíři, které jsou postaveny na koso po stranách [obr. 66]. Pilíře začínají v úrovni menzy, která k oltáři přisedá. Mezi nimi je trojboká prosklená skříňka s oslími hřbety. Přední oslí hřbet je nahoře ozdoben vyřezávanou lilí, postranní hřbety pak hvězdou. Ve stejné části jako začínají pilíře, stojí při jejich vnější straně na podstavci sochy – vpravo socha sv. Františka Xaverského a vlevo sv. Kajetána.³³² Nad tyto sochy vystupuje z oltáře zdobená půlkruhová kružba s fiálou. Také oba pilíře jsou ukončeny zdobnými fiálami, mezi kterými jsou kružby zdobené páskou. Sv. František Xaverský má pravou nohu našlápnutou dopředu, hlavu otočenou vlevo nahoru. V pravé ruce drží planoucí srdce, na které druhou rukou ukazuje. Sv. Kajetán má taktéž pravou nohu

³²⁶ VlK 1976, str. 165

³²⁷ VlK 1976, str. 159

³²⁸ Vlasák 1876, str. 65-72

³²⁹ Preis 1989, str. 786

³³⁰ tamtéž

³³¹ tamtéž

³³² Podlaha 1908, str. 181

našlápnutou dopředu, v obou rukách drží lebku, na kterou se dívá. Na pravé ruce má zavěšený růženec. Na sobě má plášť s kápí, kterou ale nemá na hlavě. Podle A. Podlahy byla roku 1901 socha Pražského Jezulátka, která stávala ve skříňce uprostřed oltáře, nahrazena sochou Srdce Panny Marie, jenž byla zhotovena řezbářem Stuflessereem z Tyrolska [obr. 67].³³³ Později sem zas byla dána socha Pražského Jezulátka, která ale byla v 90. letech 20. století ukradena.³³⁴ Nyní je tu malá bezcenná sádrová socha Pražského Jezulátka. Socha Srdce Panny Marie se v současnosti nachází na severní zdi pod kruchtou.

Jižní boční oltář je kopií severního oltáře [obr. 68]. Uprostřed ve vitríně se nacházela socha sv. Anny, jejíž soška připlula do Poříčí při povodni roku 1756.³³⁵ Po stranách stojí sochy sv. Donáta a sv. Theodora.³³⁶ Socha sv. Anny byla roku 1901 nahrazena sochou Božského srdce Páně taktéž od řezbáře Stuflessera z Tyrolska³³⁷ Později sem byla navracena socha sv. Anny, která ale byla v 90. letech 20. století taktéž ukradena.³³⁸ Dnes se tu nachází malá sádrová socha Madony, jakou je možné si běžně kdekoli koupit. Socha Božského srdce Páně stojí pod kruchtou na jižní straně.

Kazatelna, která se nachází na jižní stěně lodi, má pětiboký tvar [obr. 69]. Na řečništi je zdobena třemi plastickými reliéfy, které znázorňují příběhy z Písma. Na západní straně to je příběh o rozséváči, na jižní straně je znázorněn konec světa a na východní příběh o útěku Lota a jeho ženy ze Sodomy. Na vrcholu baldachýnu, který je tvořen oslími hřbety a fiálami, se nachází soška Ježíška, který stojí na sféře obtočené hadem. Ježíšek objímá levicí kříž a pravici pozvedá k žehnání.³³⁹ Ze dřeva vyřezávanou draperii původně přidržovaly sochy dvou andílků, které ale byly v 90. letech ukradeny. Na kazatelnu je vstup ze sakristie.

Oratoř stojí naproti kazatelně [obr. 70]. Část její lodi je na způsob pavlánu a má baldachýnovou stříšku, na jejímž vrcholu stojí alegorické sousoší. Sousoší tvoří dva andělé, z nichž první má v jedné ruce žezlo a ve druhé hada a řetěz, druhý anděl drží hořící pochodeň. Mezi nimi se nachází hlava se třemi tvářemi – mladou, mužskou a stařeckou. Celé sousoší znázorňuje lidský život a jeho zápas mezi dobrem a zlem.³⁴⁰ Na oratoři se nachází vyřezávaný

³³³ Podlaha 1911, str. 217-218

³³⁴ www.web-mia.com/farnost-porici/O-farnosti/Default.aspx

³³⁵ Podlaha 1911, str. 217-218

³³⁶ tamtéž

³³⁷ Podlaha 1908, str. 181

³³⁸ www.web-mia.com/farnost-porici/O-farnosti/Default.aspx

³³⁹ tamtéž

³⁴⁰ Podlaha 1908, str. 181

erb patronů kostela Františka Václava hraběte Vrtby a jeho manželky Marie Anny hraběnky z Klenové. Pod oratoří je boční vstup, tvaru lomeného oblouku, do předsíně a následně ven.

V roce 1901 byly do kostela pořízeny sochy Božského srdce Páně a Srdce Panny Marie a také čtrnáct vyřezávaných obrazů v novogotických rámech znázorňujících čtrnáct události při cestě Ježíše Krista na vrch Golgota.³⁴¹ Vnitřek kostela byl téhož roku vymalován.³⁴² Sochy dnes stojí pod kruchtou [obr. 71].

Na severní stěně lodi visí obraz sv. Havla z roku 1680 [obr. 72], který se původně nacházel na hlavním oltáři.³⁴³ Tento oltář byl roku 1746, kdy byl kostel sv. Havla nově vybaven, přesunut do kostela sv. Petra, kde byl obraz sv. Havla vyměněn za obraz sv. Petra.³⁴⁴ Sv. Havel stojí v krajině, která je ale temná, jen zadní kopce jsou osvětleny. Vypadá to, jakoby se snad hnala bouře, protože i obloha nad světcem je temná, jen z pravé strany spadá na sv. Havla proud zlatého světla. Postava světce je zahalena do rudého pláště, v pravé ruce drží knihu a v levé třímá kříž. Za ním jsou malé postavy lidí, kteří k němu vzhlížejí. Na jižní stěně visí dřevěná plastika ukřižovaného Ježíše Krista. Ze které doby pochází, není známo. Ale podle podobnosti se sochami Božského srdce Páně a Srdce Panny Marie se domnívám se, že byla zhotovena stejným umělcem – řezbářem Stuflesserem z Tyrolska a pochází tedy taktéž roku 1901. Obě stěny zdobí vždy sedm a sedm obrazů křížové cesty.

V kostele se nachází trojnohá cínová křtitelnice z roku 1629, která je asi 50 cm vysoká [obr. 73]. Její nohy jsou dole zakončeny prsty a nahoře pak jsou zdobeny okřídlenými hlavami. Na kotlíku je nápis: „Leta Panie 1629 dne 28 mesyce Junii gest tato krztitelnice dielana za Jakuba Wondraczka toho času rychtarže z Poržiče, Jakuba Czernohorského, toho času starssyho kostelnjka, Waclawa Wenus, Adama Kubensky. Z toho bud Pánu Bohu chwala.“³⁴⁵

Křtitelnice stojí pod kazatelnou.

Ve věži visí dva zvony z roku 1673 - větší nese jméno sv. Havla, menší sv. Václava. Oba zvony byly darovány rytířem Bernardem Ignácem z Martinic, protože původní zvony podlely požáru roku 1620.³⁴⁶ Větší zvon nahoře nese německý nápis: „O Gott lass dir

³⁴¹ www.web-mia.com/farnost-porici/O-farnosti/Default.aspx

³⁴² Poche 1982, str. 139

³⁴³ tamtéž, str. 140

³⁴⁴ www.web-mia.com/farnost-porici/O-farnosti/Default.aspx

³⁴⁵ Zap 1860, str. 21

³⁴⁶ Vlasák 1911, str. 65-72

befohlen sein die Glock and auch die Kirche dein.“³⁴⁷ Tento nápis lze přeložit jako: „Ó Bože, buď tobě poručen tento zvon i tento tvůj chrám.“ Pod ním je další tentokrát latinský nápis: „Campana haec Sct. Galli nomine insignata incenso a Polonis igne anno Domini MDCXX templo passo liberalitate Ex. D. D. Bernardi Ignatii R. I. e comitibus a Martinitz, Gub. dumus Smecznae et Dni in Smeczna, equitis aur. vel. et. Caes. Reg. Maj. intimi act. Cons. primi locumt. et sup. in reg. Boh. Purgg. refusa et dehuo S. Galli nimone donata fuit. Anno MDCLXXIII.“³⁴⁸ Nápis lze přeložit takto: „Zvon tento jménem sv. Havla naznačený zničen ohněm od Poláků L. P. 1620 při spálení kostela štědrotou osvětleného pána pana Bernarda Ignácia Římské říše hraběte z Martinic, vladaře domu Smečenského a pána na Smečně, rytíře Zlatého rouna, Jeho Císařského Veličenstva skutečného tajného rady, prvního místodržitele a nejvyššího purkrabí v království českém přelit a opět jménem sv. Havla věnován byl L. P. 1673.“³⁴⁹ Pod tímto nápisem pak ještě zvonář dolil: „Lil mne Mikuláš Löw v Praze.“³⁵⁰ Druhý zvon má nahoře německý nápis: „Gott rufft durch mich das Volck zu sich hort meine Stimme willichig.“³⁵¹ Text lze přeložit jako: „Bůh volá skrze mne lid k sobě, poslouchejte hlasu mého povolně.“ Pod tímto textem je stejný latinský nápis jako na zvonu sv. Havla, akorát jméno „sv. Havel“ je zaměněno za jméno „sv. Václav“. Následuje opět jméno zvonáře.³⁵² Pak tu ještě visel třetí zvon – umíráček, který byl zdoben reliéfy sv. Jana Nepomuckého a Bolestné Panny Marie a nesl nápis I. G. K. 1769, což podle Podlahy značí zvonáře Jana Jiřího Kühnera.³⁵³ Zvony byly za 2. světové války odvezeny a měly být roztaveny. K tomu naštěstí nedošlo. Zvony byly po skončení války objeveny v Hamburku a přivezeny zpět. Jen zvon s reliéfem sv. Jana Nepomuckého a Bolestné Panny Marie se nenašel. Dnes tedy visí ve věži pouze dva zvony.

Autorství mobiliáře z let 1745 – 1750 je literaturou vesměs připisováno řezbáři a sochaři Lazaru Widmanovi a jeho pomocníkovi Danielu Pilátovi.³⁵⁴ Ovšem těžko mohli navrhnout i přestavbu západního průčelí. Světlo do tohoto problému vnesl Zdeněk Wirth, který si všiml, že poříčské zařízení je kromě Kladrub a Třebíče jedině barokněgotické interiérové

³⁴⁷ Podlaha 1911, str. 226

³⁴⁸ Zap 1860, str. 21

³⁴⁹ tamtéž

³⁵⁰ Podlaha 1908, str. 179

³⁵¹ Podlaha 1911, str. 227

³⁵² tamtéž

³⁵³ Podlaha 1908, str. 181

³⁵⁴ poprvé se o autorství L. Widmana zmiňuje Schaller, J.: Topographie des Königreichs Böhmen, VIII. Teil, Prag und Wien 1788, str. 169, od něj převzal tuto informaci K. V. Zap a další literatura

vybavení.³⁵⁵ Navíc ve srovnání s tvorbou Jana Santiniho Aichla se jeví jako práce dobrého průměru. Kdo tedy navrhoval západní průčelí a zřejmě i vybavení kostela sv. Havla? Pro Vrtby, jež byly objednavateli přestavby, pracoval známý architekt František Maxmilián Kaňka, který tvořil také ve stylu barokní gotiky.³⁵⁶ Nejvíce je to patrné na přestavbě baziliky v Třebíči, kterou Kaňka v letech 1725 – 1732 vedl.³⁵⁷ A právě s třebíčskou bazilikou má kostel sv. Havla hodně společných znaků.

Shodné znaky lze najít na hrotitých oknech s prohnutou podokenní římsou, které se v Třebíči nacházejí v přízemí věží a po stranách západního portálu, v Poříčí pak na bočních předsíních. Na branách bočních křídel hlavního oltáře je opakován motiv vysokého hrotitého okna s předsazenou archivoltou, které se nachází v hlavní lodi třebíčské baziliky.³⁵⁸ Vůbec nejnapadnější podobu lze vidět ve tvaru štítu, který je téměř kopií štítu třebíčského [obr. 74] – „mezi dvěma vížkami, které vznikly zjednodušením fiál, vyrůstá roztřepený trojúhelný štít s nalepenými štukovými žebry a středním okénkem, tentokrát mandorlovitého tvaru stlačeného oválu.“³⁵⁹ Shodné jsou i omítky kostelů – v obou případech je vrstva omítky dvojitá, proškrabávaná do obdélných hrotitě zakončených polí. Fasáda v Poříčí je tak hrubší verzí třebíčské fasády [obr. 75]. Tyto shodné prvky dosvědčují, že autorem přestavby kostela sv. Havla a architektonických částí jeho mobiliáře by s velkou pravděpodobností mohl být František Maxmilián Kaňka.³⁶⁰

V hlavním oltáři dosvědčují autorství Kaňky ornamentální prvky, které umělec používá libovolně, netektonicky.³⁶¹ Zatímco Widman své plastiky ostře modeluje a dává jim přesnou podobu (v postavách hříšníka a žebráka zobrazil sebe a Daniela Piláta).³⁶² „Dekoratívni bohatství, ale i kontrast mezi prostým interiérem a průčelím a bohatým zařízením jsou příznačné právě pro Kaňkovu tvorbu.“³⁶³ Postraní portály hlavního oltáře mají tvar lomeného oblouku s předsunutou archivoltou, který odpovídá tvaru okna v západním průčelí lodi kostela

³⁵⁵ Vlč 1976, str. 155-157

³⁵⁶ Vlč 1976, str. 155-157, podrobněji o F. M. Kaňkovi viz Wirth, Z.: František Maxmilián Kaňka, náčrt k monografii barokního architekta, Cestami umění, Praha 1949, Horová, A.: Nová encyklopedie českého výtvarného umění, Praha 1995, str. 337 či Vlček, P.(ed.): Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách, Praha 2004, str. 294-296

³⁵⁷ Vlč 1976, str. 155-157

³⁵⁸ tamtéž

³⁵⁹ tamtéž, str. 157

³⁶⁰ tamtéž

³⁶¹ tamtéž

³⁶² tamtéž

³⁶³ tamtéž

v Třebíči. Dále Kaňka užívá gotickým prvků, jako jsou fiály či oslí hřbety, které jsou použity na kazatelně, kde tvoří prolamovaný baldachýn.³⁶⁴ Podle M. Vlka má tato kazatelna obdobu v kazatelně v Kladrubech, jejímž autorem je Jan Santini Aichel.³⁶⁵ Oslí hřbety jsou použity i na oratoři, kde Kaňka netypicky využil motivu pásky, která se zde uplatňuje samostatně ve funkci prolamovaného nástavce.³⁶⁶ Pod vlivem baroka dodal Kaňka mobiliáři pohyb a volnost. Na plášti baldachýnu oratoře i na kazatelně se objevuje motiv rokaje.³⁶⁷

Podle Lorentzovy kresby [obr. 56], která zachycuje kostel před poslední úpravou v roce 1886, měla postraní průčelí kostela sv. Havla, kterých se přestavba nedotkla, šachovnicovou fasádu, jež napodobovala kamennou rustiku.³⁶⁸ Podle K. V. Zapa pochází tato omítka z poloviny 18. století a je pro baroko netypická.³⁶⁹ Snaha napodobit původní románské zdivo a oddělit staré od nového, dokazuje citlivý přístup barokního člověka k románským památkám. Tento projev barokní „památkové péče“ je velice vzdálen případu sv. Petra, který musel být právě kvůli svému kamennému vzhledu v 19. století nabílen.³⁷⁰ Další kresba, která zachycuje kostel před přestavbou v roce 1886, se nachází v díle F. J. Lehnery [obr. 76].

Kostel byl díky své poloze několikrát poškozen povodní. A. Podlaha zaznamenal, že k tomu došlo roku 1756, kdy velká voda vnikla i do kostela a roku 1757, kdy se rozvodnil potok Bystrý, podemlel hřbitovní zeď a odnesl několik mrtvol. Kostel byl tentokrát ušetřen.³⁷¹ Při posledních velkých záplavách roku 2002 se velká voda kostelu také vyhnula, zaplaven byl jen přilehlý park.

Kostel nestojí na žádném výrazném místě a ještě ho skrývají vysoké stromy, takže ho lze snadno přehlédnout, což by byla škoda, protože uvnitř skrývá poklad. Vnější stavby je celkem dobře zachován – barva fasády je setřena pouze na věži. Značně poničený je však západní štít – na mnohém místě je opadaná štukatérská výzdoba a štít je popraskaný. Také omítka na západní straně obou předsíní na mnohých místech opadává. Celkovému vyznění kostela v krajině ale uškodila silnice 1. třídy, která vede na mostě jen 150 metrů od kostela.

³⁶⁴ tamtéž, str. 161

³⁶⁵ Vlk 1976, str. 161

³⁶⁶ tamtéž

³⁶⁷ tamtéž

³⁶⁸ tamtéž, str. 162

³⁶⁹ tamtéž

³⁷⁰ Vlasák 1876, str. 72

³⁷¹ Podlaha 1908, str. 179

Vnitřek kostela je nádherný – světlý, vzdušný, jednotný, harmonický. Celé vybavení v jednotné barvě lipového dřeva, přidá-li se preciznost řezbářské práce, krása hlavního oltáře, který vyplňuje celou východní stěnu apsidy, zvýšené kněžiště a tajemná krypta pod ním, nelze pochybovat o výjimečnosti této stavby. Akorát je škoda, že prostředí krypty je neudržované, alespoň srovná-li se dnešní podoba s podobou zachycenou F. Lorenzem roku 1853 [obr. 77]. Stěny krypty jsou opadané, strop na mnoha místech také. Po stranách je umístěno několik kusů nepotřebného inventáře a v chodbách v síle zdi jsou kameny a další věci. Škoda je, že zmizel původní oltář, který měl po boku držadla na louče, v jejichž světle by krypta měla jistě zajímavější atmosféru. Stěny, jelikož jsou vlhké, by bylo vhodné ponechat bez omítky. Speciálním nátěrem pak oživit strukturu a barvu kamene. Na stopě by se obnovila omítka, což by vytvářelo zajímavý kontrast se stěnami. Určitě by se měly vyklidit kusy nepotřebného inventáře, čímž by lépe vyzněl celý prostor krypty. Také by bylo dobré vyčistit chodby v síle zdi.

Kostel je využíván pravidelně každou neděli k bohoslužbě a dále také k různým koncertům či jiným církevním akcím. Ke kostelu nyní také vede naučná stezka.

4.4. Stručná historie Týnce nad Sázavou

Jak již bylo napsáno – starobylost Týnce nad Sázavou dokládá již samotný jeho název, který pochází ze staročeského pojmu „týn“, což znamená ohrazené či opevněné místo. První písemná zmínka pochází z roku 1318, kdy je jako majitel hradu zaznamenán Oldřich z Týnce, příslušník rodu Medků z Valdeka.³⁷²

Avšak Týnec existoval již mnohem dříve – dokládají to jednak archeologické výzkumu a jednak samotná existence rotundy. Osídlení vzniklo při brodu přes řeku Sázavu a z archeologických výzkumů je doloženo již do 8. století (slovanské pohřebiště v Brodcích).³⁷³ Již F. A. Herber se domníval, že Týnec býval středověkým hradem a upozorňoval na skutečnost, že v okolí rotundy jsou nacházeny kostrové hroby.³⁷⁴ Teprve ale A. Sedláček zhodnotil danou situaci komplexněji – Týnec viděl nejdříve jako zatýněnou osadu s kostelem, ve které pak vznikl ve středověku hrad.³⁷⁵

Avšak až do roku 1961 byly občasné nálezy kostrových hrobů či keramiky při zemních pracích vesměs ignorovány. Teprve tohoto roku, kdy se zřítily terasní zdi jižně od rotundy a tím byly objeveny další hroby, došlo k menšímu záchrannému výzkumu.³⁷⁶ Po té docházelo k dalším a dalším nálezům až byl roku 1969 zahájen archeologický výzkum, který zde probíhal v letech 1969 – 1973 a 1976 – 1977.³⁷⁷

Výzkumem bylo zjištěno, že Týnec býval opevněnou osadou s rotundou, která vznikla nejspíše ve 2. polovině 11. století.³⁷⁸ Rotunda sloužila nejprve jako farní kostel, což dosvědčuje pohřebiště, které bylo nalezeno jižně od rotundy.³⁷⁹ Severně od rotundy byly objeveny stopy po větší kúlové stavbě a na západní straně pak zřejmě stály další kúlové stavby.³⁸⁰ Počátkem 13. století byl celý areál výrazně pozměněn – k rotundě byla přistavěna hranolová věž, na místě objektu s kúlovou konstrukcí byl vystavěn trojprostorový obytný kamenný palác, nejspíše patrový se severním portálem.³⁸¹ Celý areál byl nově opevněn.

³⁷² Váňová, L.: Týnec a okolí v nejstarších dobách a ve středověku, in: Povolný, D. (ed.): Týnec nad Sázavou, k historickým kořenům města, Týnec nad Sázavou 2006, str. 60

³⁷³ <http://www.mestotynec.cz/muzeum/hrad.htm>

³⁷⁴ Herber, F. A.: Böhmens Burgen, Vesten und Bergschösser, Prag 1848, str. 237-242

³⁷⁵ Sedláček 1927, str. 43-44

³⁷⁶ Váňová 2006, str. 61

³⁷⁷ tamtéž

³⁷⁸ tamtéž, str. 63

³⁷⁹ Hejna 1977, str. 134-135

³⁸⁰ Hejna 1972, str. 103

³⁸¹ tamtéž

Příkop na jižní a jihozápadní straně prořezal plochu pohřebiště, čímž došlo k jeho devastaci. V této fázi sloužila rotunda již jen jako soukromá kaple a farní kostel byl vystavěn mimo areál.³⁸² Podle nejnovějších poznatků hrad v této době nejspíše vlastnil Přemysl Otakar II. či jeho sestra Anežka – Týnec se tak řadí ke královským hradům přechodného typu.³⁸³

Ve 14. století došlo k dalším úpravám hradu – to již ale bylo za Medků z Valdeka, kteří vlastnili Týnec až do 2. poloviny 15. století.³⁸⁴ Vznikla nová hradba a nové zděné objekty.³⁸⁵ Po Oldřichovi z Týnce, zmiňovaného roku 1318 v zemských deskách, vlastnil dále Týnec jeho syn Oldřich. Dalším majitelem byl Zdeněk, který vlastnil Týnec v letech 1393 – 1432.³⁸⁶ Za jeho panování se Týnec nejspíše přiklonil k husitské víře, protože sám Zdeněk připojil svou pečeť pod stížný list české šlechty proti upálení Jana Husa.³⁸⁷ Zdeněk umírá roku 1433 a Týnec připadl jeho synovi Zdeňkovi a jeho bratrovi Janovi. Jan brzy zemřel bezdětný, a tak si jeho majetek na králi vyprosil Protiva z Valdeka, který sídlil na Talmberku.³⁸⁸ Zdeněk Medek držel Týnec do roku 1469, kdy patrně umírá. Jeho část panství zdědil Zdeňkův starší syn Oldřich Medek, přísedící zemského soudu, který byl velkým přívržencem krále Jiřího z Poděbrad. Ten ho roku 1466 jmenoval nejvyšším komořím královny a v roce 1478 byl již z iniciativy krále Vladislava II. Jagellonského jmenován nejvyšším purkrabím Pražského hradu.³⁸⁹ Oldřich zemřel roku 1483. O jeho dědicích nejsou žádné zprávy.³⁹⁰

Teprve roku 1490 je Týnec opět zmiňován v písemných pramenech – již jako majetek Mikuláše Trčky z Lípy. Ten po několika letech panství prodal Litvínovi z Klinštejna na Hořovicích, který roku 1498 připojil tvrz Benice se dvorem a vsí.³⁹¹ Týnecké panství se tak rozprostíralo na obou stranách řeky a panské sídlo neslo označení „zámek“.³⁹² Litvín z Klinštejna jej vlastní do roku 1506, kdy umírá a majetek připadl jeho manželce Majdaléně rozené z Vrtby. Ta majetek spravovala do roku 1533, kdy zemřela.³⁹³ Panství připadlo její

³⁸² Hejna 1977, str. 134-135

³⁸³ Vaníček 2000, str. 261-262

³⁸⁴ Váňová 2006, str. 64

³⁸⁵ tamtéž

³⁸⁶ Procházková, E.: Týnecko cestou ke středověku do roku 1848, in: Povolný, D. (ed.): Týnec nad Sázavou, k historickým kořenům města, Týnec nad Sázavou 2006, str. 70

³⁸⁷ tamtéž

³⁸⁸ tamtéž

³⁸⁹ tamtéž

³⁹⁰ tamtéž, str. 71

³⁹¹ tamtéž, str. 86

³⁹² tamtéž

³⁹³ tamtéž, str. 86

dceři Lidmile, která ho roku 1544 prodala Bernardu z Baršova.³⁹⁴ Ten brzy, ještě před rokem 1550, zemřel a Týnec zdělila jeho dcera Anna provdaná za Jana Velemyského z Velemyšlevsi.³⁹⁵ Jejich nejstarší syn zemřel, a tak panství zdělili mladší bratrové Bernard a Jindřich, kteří si ho kolem roku 1580 rozdělili tak, že Bernard vlastnil Týnec a Jindřich tvrz Benice.³⁹⁶ Bernard brzy zemřel a poručníkem svého syna Jaroslava ustanovil bratra Jindřicha. Roku 1590 umírá i Jindřich, který veškerý majetek odkázal svému synovci Jaroslavovi, takže rozdělené panství se opět spojilo.³⁹⁷ Jaroslav Velemyský roku 1607 prodal panství Dorotě Hodějovské z Harasova, na Konopišti, Benicích a Nedvězí. Její manžel Přeč Hodějovský spojil týnecké panství s panstvím konopištským.³⁹⁸ Panství zůstala spojená až do vzniku první republiky.

Dorota Hodějovská zemřela roku 1614 a týnecké panství připadlo nejmladšímu synovi Adamovi Hodějovskému z Hodějova, který se při stavovském povstání postavil proti císaři. Proto mu byl po bitvě na Bílé hoře zabaven veškerý majetek.³⁹⁹ Týnecké panství roku 1622 koupil Albrecht z Valdštejna, který ho hned následující rok prodal Pavlovi Michnovi z Vacínova, který v okolí vlastnil velké dominium.⁴⁰⁰

Týnecký hrad přestal být mezitím sídlem vrchnosti, která od roku 1607 sídlila na Konopišti, a začal chátrat.⁴⁰¹ Roku 1654 dokonce vyhořel a po té se v blíže neurčeném roce zřítíl palác. Zdivo pak bylo postupně rozebráno a použito jako stavební materiál.⁴⁰²

Roku 1632 po smrti Pavla Michny z Vacínova připadlo panství jeho synům Václavovi a Janovi, který zemřel bezdětný a svůj majetek odkázal bratrovi Václavovi.⁴⁰³ Ani ten však neměl děti, a tak majetek rodu připadl Zikmundu Norbertovi Michnovi z druhé rodové větve. Roku 1667 po smrti Zikmunda připadl Týnec a Konopiště synovi Karlovi Jiřímu. Ten ho však kvůli zadlužení musel roku 1669 prodat Jiřímu Ludvíkovi ze Sinzendorfu.⁴⁰⁴ I Sinzendorfové přecenili své síly a museli část panství kvůli dluhům prodat. Týnec jim ale zůstal. Panství se

³⁹⁴ Procházková 2006, str. 86

³⁹⁵ www.mestoty nec.cz/muzeum/drzitele.htm

³⁹⁶ Procházková 2006, str. 86

³⁹⁷ tamtéž

³⁹⁸ tamtéž

³⁹⁹ tamtéž, str. 95

⁴⁰⁰ tamtéž, str. 96

⁴⁰¹ tamtéž, str. 100

⁴⁰² www.mestoty nec.cz/muzeum/drzitele.htm

⁴⁰³ Procházková 2006, str. 98

⁴⁰⁴ tamtéž

roku 1690 ujali synové Jiřího Ludvíka Filip a Kristián.⁴⁰⁵ Kristián brzy umírá a tak celé panství připadlo Filipovi, který ho roku 1701 prodal Karlu Přehořovskému z Kvasejovic. Karel žil nákladný život a proto byl jeho majetek roku 1716 prodán v dražbě, kde ho koupil Jan Josef z Vrtby.⁴⁰⁶ V držení Vrtbů bylo panství více než sto let.

Jan Josef roku 1734 umírá a jeho panství připadlo Františku Václavovi hraběti z Vrtby.⁴⁰⁷ Hrabata se starali o zvelebování Konopiště a areál hradu v Týnci nadále chátral. Až hraběnka Marie Anna O'Kellyová, vdova po Františku Václavovi, si nechala roku 1762 hrad částečně rekonstruovat. Týnec jí pak sloužil jako vdovské sídlo.⁴⁰⁸ Panství po smrti Františka Václava roku 1762 zdědil jeho syn František Josef z Vrtby. Ten v tzv. „starém zámku“, kde dříve bydlela jeho matka Marie Anna O'Kellyová, nechal roku 1791 zřídit manufakturu na výrobu jemného kameninového zboží.⁴⁰⁹ Roku 1812 pak byla nedaleko hradu postavena velká budova továrny. V produkci patřila týnecká továrna mezi přední výrobce kameniny v Čechách.⁴¹⁰

Po smrti Františka Josefa z Vrtby, který byl bezdětný, připadlo panství Janu Karlovi z Lobkovic, který ho spravoval v letech 1830 – 1878.⁴¹¹ Za jeho panování se již výroba kameniny přestala vyplácet, a proto došlo roku 1866 k jejímu zastavení.⁴¹² Po smrti Jana Karla zdědil panství František Evžen z Lobkovic, který ho roku 1887 prodal Františku Ferdinandovi d'Este. Ten Týnec vlastnil až do své smrti roku 1914.⁴¹³ Po 1. světové válce se panství stalo majetkem československého státu. Obyvatelné části hradu sloužily jako byty. Roku 1926 koupil celý areál hradu ředitel Umělecko-průmyslového muzea v Praze F. X. Jiřík, který jej ale musel později kvůli finanční nákladnosti rozprodat.⁴¹⁴

⁴⁰⁵ Procházková 2006, str. 98

⁴⁰⁶ tamtéž, str. 105

⁴⁰⁷ tamtéž, str. 109

⁴⁰⁸ www.mestoty nec.cz/muzeum/drzitele.htm

⁴⁰⁹ Procházková 2006, str. 114

⁴¹⁰ tamtéž

⁴¹¹ www.mestoty nec.cz/muzeum/drzitele.htm

⁴¹² Procházková 2006, str. 115

⁴¹³ www.mestoty nec.cz/muzeum/drzitele.htm

⁴¹⁴ tamtéž

4.5. Vývoj týneckého hradu

Jak již bylo zmíněno výše – archeologické výzkumu potvrdily, že osídlení zde existovalo již v 8. století.⁴¹⁵ Ale zřejmě až po vyvraždění Slavníkovců a stočení cest, vedoucích původně do jejich panství, ku Praze, se zvýšila důležitost místa, a proto zde byla v 11. století postavena rotunda a celá osada byla zatýněna.⁴¹⁶ Osídlení vzniklo na významném místě nad brodem přes řeku Sázavu a jejím soutokem s Janovickým potokem.

Výzkumem se podařilo prokázat tři významné stavební fáze hradu. První fáze spadá do 2. poloviny 11. století, kdy byla postavena rotunda a severně od ní kúlová stavba, zřejmě obydlí velmože.⁴¹⁷ Další stopy po menších kúlových stavbách byly objeveny západně od rotundy [obr. 78].⁴¹⁸ Jižně a východně od rotundy se nacházelo pohřebiště [obr. 79]. Právě díky pohřebišti a jeho vazbě na rotundu lze tuto fázi posunout až do 2. poloviny 11. století.⁴¹⁹ Časové zařazení bylo potvrzeno i nejstaršími keramickými nálezy a objevem ostruhy.⁴²⁰ Pohřebiště, které bylo odkryto, mělo rozměry 14 x 7 m a obsahovalo 26 hrobů.⁴²¹ Uvnitř bylo nalezeno 19 záušnic v původní poloze – 8 z nich bylo stříbrných, zbytek byl vyroben z bronzu.⁴²² Vzhledem k tomu, že plocha odkrytého pohřebiště je poměrně malá, lze předpokládat, že další hroby jsou východně a severovýchodně od rotundy, což také výzkum prokázal. Pohřebiště kdysi sahalo až ke zdi rotundy.⁴²³ Orientovaná rotunda sv. Václava (původní patrocinium není známo) byla středem celého sídliště. Má půdorys téměř pravidelného kruhu a z východní strany k ní přisedá podkovitá apsida.

Ze druhé vývojové fáze se již dochovalo více stop. V areálu došlo k významným funkčním změnám – zachována zůstala jen rotunda. Na místě kúlového obydlí byl po roce 1200 postaven kamenný palác.⁴²⁴ Zhruba ve stejné době byla k severozápadní části rotundy přistavěna obranná věž.⁴²⁵ Vznikl tak nový celek, jehož tři části plnily hlavní funkce feudálního sídla – obytnou, obrannou a sakrální [obr. 80, 81]. Celý areál byl také nově

⁴¹⁵ Váňová 2006, str. 61

⁴¹⁶ Sláma 1976, str. 29

⁴¹⁷ Váňová 2006, str. 62-63

⁴¹⁸ tamtéž

⁴¹⁹ tamtéž

⁴²⁰ tamtéž

⁴²¹ Hejna 1977, str. 133

⁴²² tamtéž

⁴²³ tamtéž, str. 134

⁴²⁴ Váňová 2006, str. 63

⁴²⁵ tamtéž

opevněn. Vznikl tu příkop s palisádou.⁴²⁶ Rotunda v této fázi sloužila již jen jako soukromá kaple. To dosvědčuje založení kostela sv. Šimona a Judy mimo areál hradu.

Zdivo paláce, jehož rozměry byly 19 x 10 m, se zachovalo do výše od 70 do 200 cm.⁴²⁷ Na východní straně bylo zdivo silné 180 cm a vysoké až 200 cm, směrem k západní straně se začalo zužovat až na 150 cm a snižovala se i jeho výška na 70 cm.⁴²⁸ Východní i západní zdivo bylo přisazeno ke schodovitě upravené skále. Palác byl tříprostorový a dle množství stavebního materiálu i patrový. Postaven byl z žulových kvádrů [obr. 82], ve spodních částech širokých až 100 cm.⁴²⁹ Vnitřní příčky byly široké 100 cm a zachovaly se v podobě litého, oboustranně lícovaného, řádkového zdiva z pečlivě opracovaných kvádrů.⁴³⁰ Střední místnost, která původně sloužila jako vstupní hala, měla rozměry 7 x 3 m.⁴³¹ Hlavní vstupní portál, který stával v severní stěně této místnosti, byl široký 2 m.⁴³² Objeven byl jeho původní práh a lůžko ostění. Do východní místnosti se vstupovalo portálkem širokým 1 m, ze kterého se taktéž dochoval práh a zbytky ostění.⁴³³ Východní místnost měla rozměry 5 x 7 m.⁴³⁴ Bylo zjištěno, že stěna příčky byla druhotně zesílena o 30 cm kamennou plentou lomové konstrukce, místy s použitím gotických cihel.⁴³⁵ V jihovýchodním rohu byla objevena kamenná lavice vysekaná do skály o rozměrech 120 x 75 cm ohraničená řadou lomových kamenů. Vzhledem k podloží v blízkosti tohoto kamenného objektu lze předpokládat, že nález představuje zbytek ohniště s kamennou konstrukcí.⁴³⁶ Západní místnost měla rozměry 6 x 7 m.⁴³⁷

Jižně od paláce byla postavena hranolová věž, která byla založena na skalnatém temeni, na úrovni vyšší než byla úroveň paláce. Její dnešní podoba je výsledkem mnoha úprav. To, že stavba paláce se stavbou věže souvisí, dokládá použití stejného zdiva, které se dochovalo v přízemí věže a také objev zadržaného portálu v severní stěně v 1. patře věže, kterým se

⁴²⁶ Váňová 2006, str. 63

⁴²⁷ Hejna, A.: Archeologický výzkum areálu hradu v Týnci nad Sázavou, SVPP 12, Benešov 1971, str. 75

⁴²⁸ tamtéž

⁴²⁹ tamtéž, str. 76

⁴³⁰ tamtéž

⁴³¹ tamtéž

⁴³² tamtéž

⁴³³ tamtéž, str. 77

⁴³⁴ tamtéž

⁴³⁵ tamtéž

⁴³⁶ tamtéž

⁴³⁷ tamtéž, str. 78

patrně vcházelo do 1. patra paláce.⁴³⁸ Avšak jak píše A. Hejna: „Nelze však bezpečně říci, že stavba věže je stejně stará jako palác... Věž působí naopak svým dnešním stavebním charakterem jako stavba mladší. Vyplývá to logicky ze skutečnosti, že její architektura byla častěji opravována.“⁴³⁹ Věž tedy patrně vznikla kolem roku 1200, zatímco palác až v průběhu 1. poloviny 13. století.⁴⁴⁰

Příkop, kterým byl celý areál obehnan, dokazuje prudký zlom skalnatého terénu a fortifikaci pak důkaz T. Durdíka, který vedl s A. Hejnou spor, zda byl Týnec v této době jen velmožským sídlem či zda byl, jak předpokládal T. Durdík, hradem založeným Přemyslovci.⁴⁴¹ A. Hejna své tvrzení dokazoval právě neexistencí fortifikace. T. Durdík argumentoval tím, že neexistenci fortifikace lze vysvětlit tak, že při výkopu příkopu musela být nějak využita vykopaná hlína – podle T. Durdíka byla použita právě k výstavbě valu a valové opevnění je známo i u královských hradů (např. Angerbach u Kožlan).⁴⁴² Tato teorie byla potvrzena v následujících archeologických výzkumech v letech 1976 – 1977. Podél příkopu byly objeveny stopy fortifikace, o kterých A. Hejna píše: „Podél vnitřního okraje příkopu byla objevena řada pravidelně situovaných křulových jam jako doklad dosud neznámé a dříve neověřené složky opevnění areálu z doby kolem roku 1200.“⁴⁴³ Týnec je tak od té doby považován za královský hrad přechodného typu.

Příkop, který měl šířku 5 m a hloubku až 3 m, prořal v jižní a jihovýchodní části pohřebiště, které bylo datováno do počátků 11. století a které, jak již bylo napsáno, dokládá existenci rotundy nejdříve jako farního kostela.⁴⁴⁴ Areál vymezený příkopem měl průměr přibližně 50 m a přístupný byl od severu, kde stál dřevěný most, po kterém se vcházelo do paláce.⁴⁴⁵ Avšak již v polovině 13. století došlo ke změnám ve vnitřním uspořádání sídla a severní vstupní portál byl zazděn.⁴⁴⁶ Smysl tak zřejmě pozbyl i dřevěný most, který zanikl. Příkop se

⁴³⁸ Hejna 1971, str. 82

⁴³⁹ tamtéž

⁴⁴⁰ tamtéž

⁴⁴¹ Durdík, T.: Nástin vývoje hradů na Podblanicku a Dolním Posázaví, SVPP 17, Benešov 1976, str. 119

⁴⁴² tamtéž

⁴⁴³ Hejna 1977, str. 138

⁴⁴⁴ Váňová 2006, str. 64

⁴⁴⁵ Hejna, A.: Archeologický výzkum v Týnci nad Sázavou v roce 1971, SVPP 13, Benešov 1972, str. 107

⁴⁴⁶ tamtéž, str. 107-108

dle archeologických výzkumů zachoval až do 15. století.⁴⁴⁷ Kudy se tedy pak do areálu vcházelo, není jisté.

Podle nejnovějších výzkumů fortifikaci tvořil příkop s valem, který měl zřejmě roubenou čelní stěnu.⁴⁴⁸ Ale ani těmito výzkumy nebyl odhalen hlavní vstup do areálu. Dřevěný mostek na severní straně byl s největší pravděpodobností vstupem do paláce.⁴⁴⁹

Týnec nad Sázavou je považován za vůbec nejpokročilejší známou variantu hradů přechodného typu. Jak píše T. Durdík: „Tento typ byl zcela nově vyčleněn až díky archeologickým výzkumům posledních tří desetiletí. Jeho zjištění můžeme považovat za jeden z největších objevů moderní archeologie středověku v Čechách.“⁴⁵⁰ Jejich vznik si vyžádala historická situace – rozpad tradiční hradske soustavy.⁴⁵¹ Hrady tohoto typu se nacházely na rozhraní mezi hradištěm a vrcholně středověkým hradem – kombinují prvky různého původu. Od starších hradišť stavitelé převzali valové opevnění, které však bylo různě vylepšeno. Obytné stavby často přiléhaly k obvodovému valu (stejně tak i v Týnci nad Sázavou) a tvořily tak součást opevnění.⁴⁵² Integrace obranné a obytné funkce je hlavním znakem vrcholně středověkých hradů. Zkrátka jak píše T. Durdík: „Hrady přechodného typu nejsou v době svého vzniku retardovaným odrazem nějaké vyšší kvality, nýbrž samy tuto vyšší úroveň představují.“⁴⁵³ Mezi nejvíce zkoumané hrady tohoto typu patří Hlavačov u Rakovníka [obr. 83], Angerbach u Kožlan [obr. 84], Tachov a Týnec nad Sázavou.⁴⁵⁴

Srovná-li se Týnec nad Sázavou s Hlavačovem a Angerbachem, vynikne jeho stavební náročnost a pokročilost. Hlavačov, založený kolem roku 1200, byl hrad se čtyřdílnou dispozicí, který měl mohutné hradby.⁴⁵⁵ Kamenný měl jen jeden objekt – a to zřejmě kapli. Ostatní stavby byly dřevěné.⁴⁵⁶ Angerbach byl hrad s dvoudílnou dispozicí, který byl založen

⁴⁴⁷ tamtéž

⁴⁴⁸ Durdík, T./ Bolina, P.: Středověké hrady v Čechách a na Moravě, Praha 2001, str. 78

⁴⁴⁹ tamtéž

⁴⁵⁰ tamtéž, str. 76

⁴⁵¹ tamtéž

⁴⁵² tamtéž

⁴⁵³ tamtéž, str. 77

⁴⁵⁴ tamtéž, str. 79

⁴⁵⁵ tamtéž, str. 77, více o hradu Hlavačov viz Durdík, T./ Bolina, P.: Středověké hrady v Čechách a na Moravě, Praha 2001, str. 77-78, 144, 148

⁴⁵⁶ tamtéž

v 1. polovině 13. století.⁴⁵⁷ Hlavní budova byla do skály zasazená zemnice.⁴⁵⁸ Ani v Hlavačově ani v Angebachu se nevyskytuje žádná větší kamenná stavba. Oproti tomu v Týnci nad Sázavou stál v této době patrový kamenný palác a architektonicky náročná věž.

Díky monumentální podobě týneckého hradu, kterou by těžko mohla nechat vybudovat šlechta, můžeme usuzovat, že hrad patřil zřejmě Přemyslu Otakarovi I. či spíše jeho sestře Anežce, jak se lze domnívat ze zápisu z roku 1227, kde Přemysl Otakar I. potvrzuje majetek své sestry.⁴⁵⁹ Jak píše V. Vaníček: „Na prvním místě pro okruh kolem hradu (zjevně Pražského) je uvedeno: „in villa Tinec...“⁴⁶⁰ Potvrzuje to také fakt, že na rozdíl od Kamýku, který byl hradem královým, se hrad v Týnci dále nevyvíjí.⁴⁶¹

Poslední významná fáze vývoje hradu probíhala již za Medků z Valdeka ve 14. a v 15. století.⁴⁶² Před románský palác byla přistavěna stavba o třech místnostech, která měla zhruba stejné rozměry jako původní palác a v podstatě ho rozšiřovala.⁴⁶³ Dále byly objeveny stopy po objektech na jižní a jihovýchodní straně od rotundy.⁴⁶⁴ Postupně byly budovány další objekty, jejichž funkce byla hlavně hospodářská. Věnc staveb, který byl utvořen kolem románského jádra, je patrný ještě dnes. V průběhu 14. století došlo k výstavbě kamenného opevnění, jehož některé úseky a část jedné z bašt jsou v terénu patrné dodnes.⁴⁶⁵ Příkop stále ještě plnil svou funkci. Zanikl stejně jako palác zřejmě až ve 2. polovině 15. století.⁴⁶⁶ Dosavadní poznatky o gotické podobě hradu jsou však jen velmi kusé. Archeologickými nálezy byly objeveny hlavně předměty běžné potřeby a kachle s reliéfní výzdobou.⁴⁶⁷

Hrad v Týnci nad Sázavou byl v této době sídlem vrchnosti a sloužil jako administrativní a správní středisko.⁴⁶⁸ Správa kraje byla nejprve uskutečňována z hradiště ve Lštění, kde ale přírodní podmínky nedovolovaly rozšiřování osídlení a tak bylo (i díky rozpadu hradištní sítě) ve 2. polovině 11. století či počátkem 12. století přesunuto do Vladislavic (Vaclavic), kde

⁴⁵⁷ tamtéž, str. 78, více o hradu Angerbach viz Durdík, T./ Bolina, P.: Středověké hrady v Čechách a na Moravě, Praha 2001, str. 78-79, 148 či dokumentární seriál ČT 1 Štíty Království českého

⁴⁵⁸ tamtéž

⁴⁵⁹ Vaníček 2000, str. 261

⁴⁶⁰ tamtéž, str. 262

⁴⁶¹ tamtéž

⁴⁶² Váňová 2006, str. 64

⁴⁶³ <http://www.mestoty nec.cz/muzeum/stavba.htm>

⁴⁶⁴ Váňová 2006, str. 64

⁴⁶⁵ Procházková 2006, str. 69

⁴⁶⁶ tamtéž

⁴⁶⁷ tamtéž

⁴⁶⁸ tamtéž

byly vhodnější přírodní podmínky a také farní kostel.⁴⁶⁹ Z Vladislavic, kde snahu o založení městečka zastínil nedaleký poddanský Benešov, pak bylo zřejmě ve 13. století přesunuto správní středisko do Týnce nad Sázavou.⁴⁷⁰ Zajímavé ale je, že ani tady, i přes dobrou strategickou polohu a farní kostel, nevzniklo tržní místo, které by se vyvinulo v město.

Po té co zanikl původní palác, který byl počátkem 16. století nahrazen menší a skromnější stavbou, byl celý areál rozšířen a nově opevněn.⁴⁷¹ Avšak o jeho přesnější podobě nejsou žádné informace. Po té, co došlo roku 1607 ke spojení týneckého a konopištského panství a sídlo vrchnosti se přesunulo na Konopiště, začal týnecký hrad chátrat.⁴⁷² Roku 1654 hrad vyhořel a zřítíl se i palác.⁴⁷³ Z popisu panství, který byl sepsán roku 1715 pro případné zájemce o jeho koupi, lze vyčíst, že starý zámek měl jen jednu obyvatelnou místnost, dva suché sklepy, kuchyni a stáj pro šest koní. Věž byla bez krovu.⁴⁷⁴

Do částečně obyvatelné podoby hrad uvedla až hraběnka Marie Anna O'Kellyová roku 1765, která si z něj udělala své vdovské sídlo.⁴⁷⁵ Nejspíše nechala opravit i věž, protože na patrně nejstarší vedutě z roku 1805 od J. Sikory věž opět střechu má.⁴⁷⁶ Její syn František Josef z Vrtby pak roku 1791 založil v areálu hradu manufakturu na kameninu.⁴⁷⁷ První provozovna byla v tzv. starém zámku, kde byly dílny. Vedle bašty stával domek, kde se mlely glazury a nedaleko pak dílna s pecí [obr. 85]. Glazura se mlela i ve středověké věži.⁴⁷⁸ K drčení materiálu byl využíván vodní mlýn pod hradem a taktéž dřevěný mlýnec poháněný koňmi, který stával u obvodové zdi areálu.⁴⁷⁹ V ostatních staveních v areálu byly byty pro dělníky a správce. Z této doby také pochází nejvíce archeologických nálezů – odpadů z manufaktury, polotovarů a různých forem.⁴⁸⁰

O rotundě nejsou z této doby žádné zprávy. Lze se ale domnívat, že stejně jako celý areál hradu chátrala, protože farní kostel v Týnci nad Sázavou stál. Po té, co zde vznikla

⁴⁶⁹ tamtéž, str. 72

⁴⁷⁰ tamtéž

⁴⁷¹ tamtéž, str. 86

⁴⁷² <http://www.mestoty nec.cz/muzeum/stavba.htm>

⁴⁷³ tamtéž

⁴⁷⁴ Procházková 2006, str. 106

⁴⁷⁵ Procházková 2006, str. 114

⁴⁷⁶ Wolf, V.: Historicko-kartografické a ikonografické materiály Týnce nad Sázavou, SVPP 12, Benešov 1971, str. 94

⁴⁷⁷ tamtéž

⁴⁷⁸ <http://www.mestoty nec.cz/muzeum/kamenina.htm>

⁴⁷⁹ tamtéž

⁴⁸⁰ Hejna 1972, str. 109

manufaktura, se využívala k mletí glazur. V této době došlo k menším stavebním úpravám, aby mohla stavba lépe sloužit svému novému účelu – například byla zazděna okna. Jak se hradní zástavba vyvíjela dále, není známo. Ale zřejmě nadále chátrala, protože po té, co byla manufaktura roku 1866 zavřena, nebyla využívána ani jako sklad.⁴⁸¹ Věž a rotundu pak využívali lidé jako skladiště, chlévy a také jako zdroj stavebního materiálu.⁴⁸² A. Podlaha si ve svém soupisu památek stěžuje, že „věkovitá památka pustne dále ...“⁴⁸³ Ostatní budovy, především starý zámek, sloužily jako obydlí řemeslníků a vysloužilých úředníků.

Nejstarším zobrazením týneckého hradu je již zmíněná veduta z roku 1805 od Josepha Sikory, kde věž má ještě mezi prvním a druhým patrem římsu, která se už na dalších vedutách neobjevuje.⁴⁸⁴ Motiv týneckého hradu se také objevoval na talířích a vázách zdejší kameniny. Zajímavá je kresba od K. H. Máchy, který zachytil Týnec v roce 1832 [obr. 86].⁴⁸⁵ Asi nejznámější je veduta od F. A. Herbera z roku 1845, která se objevila v jeho díle o českých hradech a zámcích [obr. 87].⁴⁸⁶ K těm malířům, kteří zachytili týnecký hradní areál uvnitř, patří i Jindřich Bubeníček [obr. 88].⁴⁸⁷ Díky jeho smyslu pro detail si lze povšimnout, v jak špatném stavu byla počátkem 20. století věž – chybí rohové kvádry, od okna v prvním patře se táhne velká trhlina až k oknu ve druhém poschodí. Viditelné je také zazděné okno těsně pod střechou, které svědčí o snížení výšky věže. Ovšem kdy k tomu došlo, není nikde uvedeno. Podle slov paní kastelánky A. Bursové byla věž snížena snad až o 9 m.

Toto zobrazení jen potvrzuje slova A. Podlahy a A. Sedláčka, kteří píšou o špatném stavu věkovité památky, která pustne. A. Sedláček ještě popisuje zbytek hradeb a tři vstupy do areálu (jeden vstup je dobře patrný na Herberově rytině [obr. 87] – jedná se o barokní vrata).⁴⁸⁸ Dříve se totiž areálem projíždělo, pak zřejmě došlo k reorganizaci cest ve městě a areál se začal objíždět. A. Podlaha píše o využití rotundy a věže, které sloužily jako chlévy a skladiště.⁴⁸⁹ Toto nedůstojné využití mělo jednu výhodu – rotunda se nepřestavovala a zůstala do dnešní doby ve své původní podobě [obr. 89].

⁴⁸¹ Procházková 2006, str. 115

⁴⁸² Podlaha 1908, str. 201

⁴⁸³ tamtéž

⁴⁸⁴ Wolf 1971, str. 94

⁴⁸⁵ Durdík, T.: Hrady Podblanicka v kresbách K. H. Máchy, SVPP 31, Benešov 1991, str. 93

⁴⁸⁶ Herber 1848, str. 242

⁴⁸⁷ Sedláček 1927, str. 45

⁴⁸⁸ tamtéž, str. 43

⁴⁸⁹ Podlaha 1908, str. 201

4.6. Kostel sv. Václava a věž

Vznik rotundy byl původně datován do 1. poloviny 12. století, díky výzkumům a objevení pohřebiště z 11. století, byl její vznik posunut do 2. poloviny 11. století.⁴⁹⁰ Stavba je zasvěcena sv. Václavu – původní patrocinium není známo.

Rotunda je stavbou orientovanou, jejíž vnitřní světlost činí 9,8 m.⁴⁹¹ Je postavena na půdorysu téměř pravidelného kruhu s přerušením na východní straně, kde k lodi přisedá podkovitá apsida. Průměr lodi je 6,2 m.⁴⁹² Loď spočívá na soklu z velkých lomových kamenů, pak následuje kvádřikové zdivo tvořené malými kvádříky místy proloženými vrstvou velkých kvádrů.⁴⁹³ Apsida je vystavěna podobně jen nad okny se charakter zdiva mění na zdivo lomové, patrně gotické.⁴⁹⁴ Z toho lze usuzovat, že apsida byla původně nižší než loď. Klenba lodi je ale bezpochyby románského původu.⁴⁹⁵

Loď je sklenuta kopulí, apsida konchou. Triumfální oblouk je mírně stlačený a lehce odlišný od ostatních rotund, protože jeho spodní část je zakončena ve 4 m kamennou římsou ve tvaru desky, pak hned nabíhá klenba.⁴⁹⁶ Římsa tak zesiluje triumfální oblouk. Do rotundy se vchází přes věž – vchod je v její jižní stěně.

V kostele jsou dvě okna – jedno v jihozápadní stěně apsidy a jedno v jihozápadní stěně lodi [obr. 90]. Okno v apsidě není původní, bylo proraženo patrně v baroku.⁴⁹⁷ Okno v lodi je románské a bylo odkryto při průzkumu, který zde v roce 1995 prováděla Ing. M. Glosová.⁴⁹⁸ Tehdy bylo také objeveno vnitřní kamenné ostění zazděného románského okna v ose apsidy. Ostění je dnes odkryto [obr. 91].

F. J. Lehner popisuje v lodi dvě okna a v apsidě jedno. Domnívá se ale, že původně byly v apsidě tři okna, což se výzkumem nepotvrdilo.⁴⁹⁹ Druhé okno v lodi bylo zazděno zřejmě při opravě rotundy v roce 1923.⁵⁰⁰

⁴⁹⁰ Váňová 2006, str. 64

⁴⁹¹ tamtéž

⁴⁹² Lehner 1903, str. 208

⁴⁹³ Váňová 2006, str. 64

⁴⁹⁴ tamtéž

⁴⁹⁵ tamtéž

⁴⁹⁶ Guth 1925, str. 115

⁴⁹⁷ Poche 1982, str. 125

⁴⁹⁸ Váňová 2006, str. 65

⁴⁹⁹ Lehner 1903, str. 208

⁵⁰⁰ Guth 1925, str. 115

Při průzkumu v roce 1995 byly odhaleny čtyři vrstvy omítek – novodobá s vrchním vápenným nátěrem, hladká pekovaná s povrchem hlazeným kovem a se stopami červené malby, hladká omítka se dvěma světlými vápennými nátěry a poslední hrubozrnná, tvrdá a kvalitní omítka světlé hnědé barvy – ta nejspíše pochází z doby vzniku stavby.⁵⁰¹

Vnitřní vybavení rotundy je chudé – v apsidě stojí menza a nad ní v románském ostění visí mozaika Cyrila a Metoděje, která byla vysbírána od zdejších lidí a dána sem v roce 2006 [obr. 91]. Mozaika je obdélného tvaru s tmavě zeleným rámem. Postavy Cyrila a Metoděje jsou v obličejích identické, oba mají kolem hlavy bílou svatozář. Odlišují se pouze v barvě šatů – postava vpravo má bílé roucho a červený plášť a v levé ruce drží knihu. Postava vlevo má roucho světle modré barvy a plášť bílý s červenými kříži. Bibli drží v obou rukách. Pozadí mozaiky je žlutooranžové, dole se zeleným pásem. Na severní stěně apsidy visí ukřižovaný Ježíš Kristus – z jaké doby pochází, není známo. Na západní stěně lodi pak visí velký obraz Cyrila a Metoděje, o kterém také není nic známo [obr. 92]. Domnívám se ale, že jde o novodobou záležitost. Vpravo stojí muž v hnědé kutně, který drží v obou rukách knihu, kterou má otevřenou a jejíž obsah ukazuje. Muž stojící vlevo je starší, v pravé ruce drží berlu s dvojitým křížem a levou rukou ukazuje do knihy. Je oblečen do rudého pláště a kolem krku má bílou stuhu zdobenou žlutými kříži. Pozadí obrazu je světle modré.

Uprostřed rotundy se nachází dřevěné lavice. To je z inventáře kostela vše. Celkový dojem jednoduchosti a strohosti kazí koženkové židle, které stojí při kruhu lodi a skleněné světlo ve tvaru římského kříže na západní stěně lodi, které se sem vůbec nehodí.

Rotunda se, i přesto po jakou dobu byla prakticky ponechána svému osudu a využívána nejprve pro mletí glazur, později jako sklad a chlév, zachovala ve velice dobrém stavu. Snad právě díky tomuto využití a díky existenci farního kostela, nebyla nikdy výrazně přestavována a dochovala se ve své původní podobě. Malé úpravy (proražení nových oken) proběhly v baroku a pak ještě v roce 1923, kdy byla rotunda opravena podle návrhu J. Fanty.⁵⁰²

Věž, která k rotundě přisedá svou jižní stěnou, je vysoká asi 17 m a má 3 patra [obr. 93].⁵⁰³ Je vystavěna z tesaných žulových kvádrů. Půdorys přízemí tvoří téměř čtverec – na délku má 5,7 m a na šířku 5 m.⁵⁰⁴ Přízemí je sklenuto plackou. Zdivo je silné 1,5 m, na západní straně

⁵⁰¹ Váňová 2006, str. 64

⁵⁰² Poche 1982, str. 125

⁵⁰³ Lehner 1903, str. 210

⁵⁰⁴ tamtéž

věže, kde jsou v síle zdiva schody do patra, je jeho síla 1,7 m. Schodiště je široké 75 cm.⁵⁰⁵
Vstup do věže se nachází ve východní stěně, kde je polokruhově zakončený portál.

V prvním patře jsou dvě okna zřejmě barokního původu – jedno velké v severovýchodní stěně a druhé poloviční v severozápadní – to je menší z důvodu, že z této strany přisedá k věži střecha muzea. Právě v severozápadní stěně byl zjištěn zazděný vchod [obr. 94].⁵⁰⁶ Lze proto předpokládat, že mezi věží a palácem existoval můstek a věž sloužila nejen k obraně ale i k obývání.⁵⁰⁷

Při jihovýchodní stěně věže jsou dřevěné schody do druhého patra. Schody jsou nové, protože F. J. Lehner popisuje, že do druhého patra se lezlo po žebříku.⁵⁰⁸ První patro je sklenuto křížovou klenbou. Druhé patro je otevřené, bez klenby. Jsou tu dvě malá okna s rovným zakončením, která se nacházejí v severozápadní a severovýchodní stěně. Z druhého patra vede dřevěné schodiště až nahoru na věž, kde se ze čtyř arkýřů ve střeše naskýtá hezký výhled do kraje.

Areál hradu dnes trochu zaniká v okolní zástavbě – domy, které k němu dříve patřily, tvoří dnes samostatné jednotky s vlastními zahradami, uprostřed nichž se pak na vrcholu kopce tyčí rotunda s věží. Do areálu se vchází barokní branou z roku 1762.⁵⁰⁹ Okolí hradu je hezky a citlivě upraveno – jsou tu cesty z žulových kostek a vkusné dřevěné lavičky s kováním. K severozápadní stěně věže přisedá barokní budova, která stojí částečně na základech románského paláce a částečně na základech paláce přistavěného za Medků z Valdeka. V ní se nachází muzeum týnecké kameniny a archeologických nálezů. Za muzeem jsou odkryty základy románského paláce [obr. 95] a podle terénních nerovností pod palácem si lze domyslet, kudy asi vedl příkop.

Rotunda dnes slouží jako modlitebna československé církve a je nazývána kaplí Cyrila a Metoděje. Příležitostně se zde také konají koncerty. Věž je využívána jako rozhledna a také tu sídlí významná kolonie netopýrů. V areálu se konají historické slavnosti, koncerty, divadelní vystoupení a jiné akce.

⁵⁰⁵ Lehner 1903, str. 210

⁵⁰⁶ Hejna 1977, str. 131

⁵⁰⁷ tamtéž

⁵⁰⁸ Lehner 1903, str. 210

⁵⁰⁹ Poche 1982, str. 125

5. ZÁVĚR

Tři stavby, které jsem ve své práci popisovala, nejsou významné jen pro tento region. Každá stavba reprezentuje určitou etapu románského umění. Jsou dokonce předzvěstí, „první vlašťovkou“, která představuje nový směr v architektuře.

Kostel sv. Petra v Poříčí nad Sázavou, který vznikl před polovinou 12. století, odráží nový životní styl lišící se od malých a nízkých kostelíků, stavěných v předcházející epoše.⁵¹⁰ Zajímavý je vývoj jeho tribuny, která byla nejprve jen ve věži. Pak, zřejmě díky rozrůstající se rodině velmože a vzrůstajícímu významu sídla, byla tribuna rozšířena do lodi a podklenuta valovou klenbou.⁵¹¹ Právě tribuna je hlavním znakem tzv. „poříčské školy“, o které mluví V. Mencil. Spadají do ní nedaleké kostely v Tožici, Nesvačilech, Pyšelicích, Neustupově a Jankově, které taktéž mají tribunu ve věži a pod ní malou místnost.⁵¹² Pro vývoj románské architektury v českých zemích představuje kostel sv. Petra typ panského kostela s tribunou, na kterém je vidět jeho vývoj – rozrůstající se vliv sídla a následný úpadek po postavení sousedního kostela sv. Havla. Významné jsou taktéž fragmenty románských nástěnných maleb, které se dochovaly v apsidě. Především fragment zobrazující starce ve vězení – nejspíše sv. Petra, kterého osvobozují andělé.⁵¹³ Ikonograficky tato scéna předběhla svou dobu, protože takovýto námět lze nalézt až v gotickém umění, u nás ve Velislavově bibli.⁵¹⁴

Inventář kostela nijak nevybočuje z průměru venkovských kostelů – hlavní oltář je raně barokní. Je to deskovité, do prostoru málo vystupující dílo, které charakterizuje dobu svého vzniku především klidem a souměrností. Boční oltáře, pocházející od Ferdinanda Zelenky, jsou již plné pohybu, který sem vnáší různě natočené sochy, a i výrazněji zasahují do prostoru. Tím naplňují ducha doby svého vzniku – tedy vrcholné baroko.⁵¹⁵ Inventář se dochoval do dnešní doby celý s výjimkou jednoho obrazu, který byl přemístěn do jiného kostela zdejší farnosti – jedná se o obraz „Ježíš, přítel dětí“ z roku 1835.⁵¹⁶ Obnoveno bylo břevno pod vítězným obloukem, které tu původně podle inventáře z roku 1756 bývalo, ale pak v blíže neurčené době bylo odstraněno.⁵¹⁷

⁵¹⁰ Merhautová / Třeštík 1984, str. 186

⁵¹¹ Mareš 1971, str. 197

⁵¹² Mencil 1965, str. 32-33

⁵¹³ Pěšina 1958, str. 290-291

⁵¹⁴ tamtéž

⁵¹⁵ Poche 1989, str. 630

⁵¹⁶ Podlaha 1911, str. 228

⁵¹⁷ Podlaha 1908, str. 184

Kostel prošel větší přestavbou roku 1677, která výrazně narušila jeho románský vzhled.⁵¹⁸ Tehdy byla rozšířena okna v lodi a na západní straně věže byl probourán nový vchod do kostela.⁵¹⁹ Jinak se kostel do dnešní doby nijak nezměnil – stále se hrdě tyčí na žulovém výběžku nad silnicí, která kdysi vedla z Prahy do Lince.

Kostel sv. Havla v Poříčí nad Sázavou, který byl vystavěn ve 2. čtvrtině 13. století, reprezentuje pozdně románskou architekturu.⁵²⁰ Jeho zvláštností je kombinování jednodušního kostela s bazilikálními prvky – kryptou pod kněžištěm a původními dvěma věžemi při bocích kostela. Tuto jedinečnou skupinu kostelů, která se vyskytuje jen ve středních Čechách, zastupuje právě sv. Havel v Poříčí nad Sázavou a sv. Bartoloměj v Kondraci, který je ale dle specialistů méně zdařilou stavbou, jenž má zhrublou a stěží pochopitelnou formu.⁵²¹ Naopak kostel sv. Havla je stavbou s úměrnými proporcemi, které jsou „logicky skloubené a pregnantně vyjádřené.“⁵²² Právě díky této výjimečné stavební formě a významné kryptě je kostel sv. Havla řazen mezi vzácné památky románské architektury v Čechách. Obdobu kostela lze hledat jen v bazilice v Tismicích či klášterních komplexech jako jsou Doksany či Třebíč.

Jak již bylo výše uvedeno, kostel měl původně dvě věže, severní ale shořela roku 1620 a byla ubourána do výše lodi.⁵²³ Je velká škoda, že zanikla – kostel by v původní podobě vypadal zcela jinak, důstojněji a určitě úplněji. Další větší stavební zásah nastal v roce 1886, kdy byl dřevěný vršek věže nahrazen kamenným v pseudorománském slohu.⁵²⁴ Těžko posoudit, zda kostelu „slušela“ více věž dřevěná či kamenná. Kamenná podoba věže je štíhlejší, než původně bývala věž dřevěná – snad až příliš štíhlá.

Další zajímavostí této stavby je motiv na tympanonu původního vstupního portálu v jižní stěně, kde jsou zobrazeny dva stromy s křížem uprostřed znázorňující strom moudrosti a strom, ze kterého byl udělán kříž pro Ježíše Krista. Tento motiv má analogii na portálu baziliky ve Wechselburgu v Sasku.⁵²⁵

⁵¹⁸ Mareš 1971, str. 197

⁵¹⁹ tamtéž

⁵²⁰ Merhautová / Třeščík 1984, str. 259

⁵²¹ tamtéž, str. 182

⁵²² tamtéž

⁵²³ Lehner 1905, str. 116

⁵²⁴ Poche 1982, str. 139-140

⁵²⁵ Merhautová 1976, str. 423-424

Výjimečný je inventář kostela – vyřezaný z lipového dřeva bez polychromování v duchu barokní gotiky. Autorem návrhů byl nejspíše F. M. Kaňka a tento inventář se řadí k několika málo barokněgotickým interiérovým vybavením v Čechách – konkrétně do této skupiny spadá Třebíč, Kladruby a právě Poříčí nad Sázavou.⁵²⁶ Navíc ve srovnání s prací Jana Santiniho Aichla, se jeví jako práce dobrého průměru. Z gotických prvků byly na inventáři použity lomené oblouky, oslí hřbety či fiály, baroko pak vdechlo vybavení pohyb a volnost. Patrně jsou tu i prvky rokoka – především rokaj a pak i hravost. Interiér je díky tomuto vybavení jednotný, harmonický, světlý a vzdušný. Navíc přidá-li se preciznost řezbářské práce a krása lipového dřeva, nelze pochybovat o výjimečnosti inventáře.

Z interiéru bylo v průběhu 90. let 20. století ukradeno několik kusů inventáře – většinou se jednalo o menší kusy, andílky, jejichž prázdné místo není na inventáři tolik patrné. Výjimku tvoří sochy sv. Anny a Pražského Jezulátka, které stávaly na bočních oltářích. Dnes tu stojí levné sádrové sošky, které celkovému vyznění oltářů uškodily.

Hradní areál v Týnci nad Sázavou patří mezi stavby prvořadého významu. Jak již bylo výše napsáno, řadí se mezi hrady přechodného typu, kam spadá také Angerbach u Kožlan a Hlavačov.⁵²⁷ Angerbach, který založil koncem první poloviny 13. století král Václav I., byl poměrně malý hrad, kde hlavní objekt tvořila zahloubená jednopodlažní budova.⁵²⁸ Hlavačov, založený kolem roku 1200, byl sice mohutně opevněný hrad, ale zděný byl jen jeden objekt, snad kaple, a ostatní byly dřevěné.⁵²⁹ Z toho je vidět, že Týnec nad Sázavou již představuje daleko pokročilejší variantu hradů přechodného typu – především díky architektonicky náročné věži ale také díky patrovému kamennému paláci. Hrad v Týnci nad Sázavou tak spolu s Tachovem patří mezi nejvýznamnější a stavebně nejpokročilejší hrady přechodného typu.⁵³⁰

Výjimečný je také svou kaplí – rotundou, která přilehá k obrané věži. Tato netypická stavební varianta je uplatněna také na hradech Osek a Skalná – Vildštejn.⁵³¹ Vůbec zdejší existence kaple jako samostatného objektu je vzácná. Zde to bylo dáno tím, že rotunda existovala dříve než samotný hrad a sloužila nejprve jako farní kostel. Ani věž, čtverhranný bergfrit, není pro střední Čechy typická. Vyskytuje se spíše v západních Čechách, kam tento typ přinesl patrně

⁵²⁶ Vlč 1976, str. 155

⁵²⁷ Durdík / Bolina 2001, str. 78

⁵²⁸ tamtéž

⁵²⁹ tamtéž, str. 77

⁵³⁰ tamtéž, str. 78

⁵³¹ tamtéž, str. 53

Fridrich Barbarossa, který zde vlastnil hrad v Chebu.⁵³² Týnec nad Sázavou tak tvoří architektonicky velmi zajímavou směs.

Jak píše A. Hejna: „Stavební komplex týneckého sídla, sestávající se z kaple, věže a paláce, představuje v našich zemích dosud nejucelenější příklad sídla ve venkovském prostředí v době románské.“⁵³³

Poříčí nad Sázavou a Týnec nad Sázavou se nachází nedaleko sebe – vzdušnou čarou asi 5 km, a přesto zde stojí hned tři takto významné památky. Rotunda sv. Václava je z nich nejstarší. V době jejího vzniku byl kraj spravován zřejmě ještě ze dvora ve Vladislavicích, ale kolem roku 1200, kdy byl v Týnci nad Sázavou postaven románský palác a věž, se správa kraje nejspíše přesunula sem.⁵³⁴ Chronologicky následuje tribunový kostel sv. Petra, který založil místní velmož u své tvrze. Kostel sv. Havla, který původně stával v Balkovicích, což je dnes část Poříčí nad Sázavou, je ze všech staveb nejmladší. Balkovice byla osada německých kupců a stavba kostela byla nejspíše podporována biskupskou správou, která se v této době již snažila vymanit ze závislosti na panských sídlech.

Diplomová práce přináší souhrnný popis daných staveb, jejich stavebního vývoje i inventáře. Díky těmto stavbám, jež jsou svými znaky typické pro dané období románského stavitelství, zároveň tyto etapy popisuje a charakterizuje. Stavby zařazuje do architektonického vývoje v českých zemích a porovnává je s jinými objekty. Dále srovnává původní inventář s dnešním vybavením staveb a shrnuje zřejmě veškerou literaturu k tématu. Vše je doloženo obrazovou přílohou. Další přínos práce vidím hlavně v její monografické části – přestože jsou tyto stavby tak významné dosud o nich žádná monografická publikace nebyla vydána.

⁵³² Durdík / Bolina 2001, str. 31

⁵³³ Hejna 1971, str. 83

⁵³⁴ Petráň 1985, str. 71

6. OBRAZOVÁ PŘÍLOHA

7. LITERATURA A PRAMENY

Benešová, K.: Románská architektura, Správa Pražského hradu, Praha 2001

Birmbaum, V.: K otázce našich rotund, PA 35, Praha 1927, str. 180-191

Bláhová M. / Frolík, J. / Profantová, N.: Velké dějiny zemí koruny české I., Paseka, Praha 1999

Blažíček, O. J.: Raffael, Odeon, Praha 1982

Boháč, Z.: Postup osidlování středního Povltaví podle stáří církevních staveb, SVPP 9, Benešov 1968, str. 53-81

Durdík, T.: Hrady Podblanicka v kresbách K. H. Máchy, SVPP 31, Benešov 1991, str. 91-101

Durdík, T.: Nástin vývoje hradů na Podblanicu a Dolním Posázaví, SVPP 17, Benešov 1976, str. 117-139

Durdík, T. / Bolina, P.: Středověké hrady v Čechách a na Moravě, Argo, Praha 2001

Dvorský, J. (ed.): Dějiny českého výtvarného umění II/2, Academia, Praha 1989

Farní kronika II, Poříčí nad Sázavou

Filip, J.: Keltská civilizace a její dědictví, Academia, Praha 1995

Guth, K.: České rotundy, PA 34, Praha 1925, str. 115-132

Hájek, J. / Jiříčko P.: Nástin sídelního vývoje Benešovského okresu, SVPP 17, Benešov 1976, str. 41-103

Hejna, A.: Archeologický výzkum v areálu hradu v Týnci nad Sázavou, SVPP 12, Benešov 1971, str. 70-89

Hejna, A.: Archeologický výzkum v Týnci nad Sázavou v roce 1971, SVPP 13, Benešov 1972, str. 103-111

Hejna, A.: Výsledky archeologického výzkumu v areálu hradu v Týnci nad Sázavou, SVPP 18, Benešov 1977, str. 129-141

Herber, F., A.: Böhmens Burgen, Vesten und Bergschösser, Prag 1848

- Herout, J.: Staletí kolem nás, Paseka, Praha 2001
- Chadraba, R. (ed.): Dějiny českého výtvarného umění I/1, Academia, Praha 1984
- Chodura, R. / Klimešová, V. / Křišťan, A.: Slovník pojmů sakrálního výtvarného umění, Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří 2001
- Janečková, J.: Záchraný výzkum u kostela sv. Petra v Poříčí nad Sázavou, SVVP 13, Benešov 1972, str. 232-233
- Koch, W.: Evropská architektura, Ikar, Praha 1998
- Lehner, J. F.: Dějiny umění národa českého I, Unie, Praha 1903
- Lehner, J. F.: Dějiny umění národa českého II, Unie, Praha 1905
- Mareš, V.: Příspěvek k historii kostelů v Poříčí nad Sázavou, SVVP 12, Benešov 1971, str. 197-199
- Mencl, V.: České středověké klenby, Orbis, Praha 1974
- Mencl, V.: Panské tribuny v naší románské architektuře, Umění 13, Praha 1965, str. 29-58
- Mencl, V.: Středověká architektura na střední Vltavě, Umění 10, Praha 1962, str. 217-247
- Mencl, V.: Vývoj středověkého portálu v Čechách, ZPP 20, Praha 1960, str. 5-19
- Mencl, V.: Vývoj okna v architektuře středověku, ZPP 20, Praha 1960, str. 179-187
- Merhautová, A. / Třeštík, D.: Románské umění v Čechách a na Moravě, Odeon, Praha 1984
- Merhautová, A.: K ikonografii českých raně středověkých tympanonů, Umění 24, Praha 1976, str. 417-428
- Mráz, B.: Dějiny výtvarné kultury, Idea servis, Praha 2002
- Petráň, J. a kol.: Benešovsko, Podblanicko, Tisková, ediční a propagační služba místního hospodářství, Praha 1985
- Pěšina, J.: Gotická nástěnná malba v zemích českých I., Nakladatelství Československé akademie věd, Praha 1959
- Podlaha, A.: Posvátná místa království českého I., Praha 1908

- Podlaha, A.: Soupis památek historických a uměleckých v království českém, Praha 1911
- Poche, E.: Umělecké památky Čech 3 (P-Š), Academia, Praha 1982
- Poche, E.: Umělecké památky Čech 4 (T-Ž), Academia, Praha 1982
- Povolný, D. (ed.): Týnec nad Sázavou, k historickým kořenům města, Týnec nad Sázavou 2006
- Radová-Štiková, M.: Předrománská a románská architektura středočeského kraje, Praha 1983
- Sedláček, A.: Hrady, zámky a tvrze Království českého 15. díl, nakl. Šolc a Šimáček, Praha 1927
- Sláma, J.: K historické problematice raně středověkého osídlení Benešovska a Sedlčanska, SVPP 17, Benešov 1976, str. 27-41
- Syrový, B. a kol.: Architektura svědectví dob, SNTL, Praha 1987
- Turek, R.: Čechy na úsvitě dějin, Academia, Praha 2000
- Turek, R.: Čechy v raném středověku, Academia, Praha 1995
- Vaníček, V. (ed.): Velké dějiny zemí koruny české II., Paseka, Praha 2000
- Váňová, L.: Románské a gotické umění na Podblanicku, Benešov 1990
- Vlasák, A., N.: Bibliotéka místních dějepisův III., okres Benešovský, Praha 1876
- Vlasák, A., N.: Hrady Týnec a Kostelec nad Sázavou, PA 4, Praha 1859, str. 45-57
- Vlk, M.: Barokněgotická úprava kostela sv. Havla v Poříčí nad Sázavou, SVPP 17, Benešov 1976, str. 155-167
- Wocel, J., E.: Kostely románského slohu v Čechách, PA 2, Praha 1857, str. 117-130
- Wolf, V.: Historicko-kartografické a ikonografické materiály Týnce nad Sázavou, SVPP 12, Benešov 1971, str. 90-114
- Zap, K., V.: Poříčí nad Sázavou a nejbližší okolí, PA 4, Praha 1860, str. 18-27

Zkratky: PA = Památky archeologické

SVPP = Sborník vlastivědných prací z Podblanicka

ZPP = Zprávy památkové péče

INTERNETOVÉ ZDROJE:

www.mestoty nec.cz

www.web-mia.com/farnost-porici/O-farnosti/Default.aspx

www.poricinadsazavou.cz/ksvhavla.php

<http://home.tiscali.cz/cz021916/krypta.htm>

www.trebic.cz/unesco/stranka.asp?id=2

<http://tourist.posazavi.com/cz/mapy.asp>

www.kr-stredocesky.cz

www.kvasnickovi.cz/pdorystismiceLarge.jpg/pdorystismiceLarge-full;init:.jpg

<http://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:Holubice-rotunda02.jpg>